

21
P14

МІНІСТАРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
МАГІЛЁўСКІ Дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А.Куляшова

В.І.РАГАЎЦОЎ

АГУЛЬНАЕ МОВАЗНАЎСТВА

Практыкум

Ч. II

МАГІЛЁў 1997

81
P-14

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
МАГІЛЁЎСКИ ДЗЯРЖАЎНЫ УНІВЕРСІТЭТ імя А.А.КУЛЯШОВА

В.І.РАГАЎЦОЎ

**АГУЛЬНАЕ
МОВАЗНАЎСТВА**

Практыкум

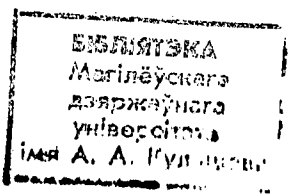
Ч.ІІ

24.11

Могилевский государственный университет имени А.А.Кулешова

МАГІЛЁЎ 1997

Рагаўцоў В.І. Агульнае мовазнаўства: Практыкум. - Ч.2. - Магілёў, 1997

У дапаможніку змешчаны працы (урыўкі) найбуйнейшых прадстаўнікоў агульнага мовазнаўства Ф. дэ Сасюра, І.А.Бадуэна дэ Куртэнэ, Л.У.Шчэрбы. Студэнты будуць мець магчымасць азнаёміцца з разважанымі выдатных лінгвістаў па найбольш важных і актуальных праблемах мовазнаўства, з іх тэарэтычнымі поглядамі на "вечныя" пытанні лінгвістыкі (сутнасць мовы, сувязь мовы і мыслення, мовы і маўлення і інш.).

Адказы на пытанні вымагаюць ад студэнтаў уважлівага і асэнсаванага азнаямлення з лінгвістычнымі працамі (урыўкамі).

Дапаможнік прызначаецца студэнтам беларускага аддзялення філалагічнага факультэта па дысцыпліне "Агульнае мовазнаўства".

Рэцэнзент: дацэнт, к.ф.н., заг. кафедры беларускай і рускай моў
Лаўшук А.С.

Рэдактар: прафесар кафедры беларускай мовы, к.ф.н. Абабурка М.В.

Падпісана ў друк 02.09.97. Заказ № 68

Тыраж 100 экз. Аб'ём 4,5 друк. арк.

Лабараторыя аператыўнай паліграфіі, МДУ імя А.А.Куляшова
212022, г. Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1

Т Э М А І. ФЕРДЫНАНД ДЭ САСЮР

Папярэдняя заўвагі

Фердынанд дэ Сасюр /1857-1913/ -- арыгінальны і выдатны лінгвіст, адзін з заснавальнікаў і тэарэтыкаў сучаснага мовазнаўства. Аўтар сусветна вядомай працы „Курс агульнай лінгвістыкі“ /1916/, якая сваімі наватарскімі і арыгінальнымі ідэямі аказала вялікі ўплыў на станаўленне і развіццё розных лінгвістычных кірункаў і школ.

Асабліва заслуга Ф.дэ Сасюра ў тым, што многія ідэі, якія паасобку распрацоўваліся яго папярэднікамі і сучаснікамі /аб сістэмным і знакавым характары мовы, суадносінах мовы і маўлення, адрозненні сінхраніі і дыяхраніі, сінтагматыкі і парадыгматыкі, унутранага і знешняга лінгвістыкі/, ён аб'яднаў і стварыў агульную тэарэтычную канцэпцыю мовы.

Лінгвістычная канцэпцыя Ф.дэ Сасюра накіравана супраць младаграматыкаў, якія не займаліся стварэннем агульнай лінгвістычнай тэорыі, былі вузкімі эмпірыкамі, не мелі акрэсленага погляду на разуменне спецыфікі і сістэмы мовы.

Ф.дэ Сасюр паслядоўна падкрэсліваў сістэмны характар мовы. На яго думку, сістэма ўласціва толькі сінхранічнай лінгвістыцы, паколькі "не можа быць сістэмы, якая ахоплівае адначасова некалькі перыядаў". Сістэмны пыход Ф.дэ Сасюра да мовы выявіўся, у прыватнасці, у размежаванні ім мовы і маўлення, унутранага і знешняга лінгвістыкі, сінхраніі і дыяхраніі, сінтагматычных і асацыяцыйных адносін і інш. З паняццем сістэмнасці звязана важнае ў лінгвістычнай тэорыі Ф.дэ Сасюра паняцце значнасці, або вартасці, якая вызначаецца адносінамі пэўных моўных адзінак да іншых элементаў сістэмы мовы.

Даследуючы маўленчую дзейнасць, Ф.дэ Сасюр вылучае два яе аспекты -- мову і маўленне, прызнае іх унутранае адзінства /„цесна паміж сабой звязаны і адно аднаго прадвызначаюць“/ і разам з тым сцвярджае, што „гэта рэчы зусім розныя“.

Мову Ф.дэ Сасюр разглядае як сістэму знакаў. Ён дэталёва даследаваў некаторыя ўласцівасці лінгвістычнага знака, паказаў, што знакі ўтвараюць сістэму адносін. З'яўляецца заснавальнікам лінгвасеміётыкі -- раздзела агульнага мовазнаўства пра знакавыя ўласцівасці натуральнай мовы.

Ф.дэ Сасюр адрозніваў сінхранічны /статычны/ і дыяхранічны /ды-

намічны/ аспекты даследавання мовы. Паводле яго пункту погляду, „сінхранічна ўсё, што адносіцца да статычнага аспекта нашай наву- кі, дыяхранічна ўсё, што датычыць эвалюцыі“. Вучоны аддае перавагу — як навуковаму — сінхранічнаму вывучэнню мовы, паколькі такі пад- ход дае магчымасць даследчыку пазнаць сістэму мовы, яе ўнутраную сутнасць. Дыяхранічны /гістарычны/ падход разбурае моўную сістэму, ператварае яе ў сукупнасць разрозненых фактаў.

Зрабіўшы выснову, што „адзіным і сапраўдным аб'ектам лінгвісты- кі з'яўляецца мова, якая разглядаецца ў самой сябе і для сябе“, Ф.дэ Сасюр адмяжоўвае ўнутраную лінгвістыку /даследуе ўласную сіс- тэму мовы/ ад знешняй лінгвістыкі /вывучае рэальныя — грамадска- гістарычныя — умовы функцыянавання і развіцця мовы/. Сапраўды на- вуковай прызнае толькі ўнутраную лінгвістыку /„няма ніякай необход- насці ведаць умовы, у якіх развіваецца тая або іншая мова“, таму што „мова ёсць сістэма, якая падпаракоўваецца толькі свайму ўлас- наму парадку“/.

Ф.дэ Сасюр пакінуў прыкметны след у распрацоўцы іншых мовазнаў- чых праблем /прызнаваў арганічную сувязь мовы і мыслення; адкрыў у індаеўрапейскай прамове санантныя каэфіцыенты, якія сталі асно- вай ларынгальнай тэорыі; незалежна ад акад. Фартунатава сфармуля- ваў закон перамяшчэння націску ў балтыйскіх мовах і інш./.

Ф.дэ Сасюр з'яўляецца таксама заснавальнікам сацыялагічнага кірунку ў мовазнаўстве /паслядоўнікі А.Мее, Ж.Вандрыес, Э.Бенве- ніст і інш./, Жэнеўскай /Ш.Балі, А.Сэшэ, С.І.Карцэўскі і інш./ і Парыжскай /А.Мее, Ж.Вандрыес, М.Грамон, М.Каэн/ лінгвістычных школ. Некаторыя палажэнні канцэпцыі Ф. дэ Сасюра сталі тэарэтычнай базай для розных школ структурнай лінгвістыкі: Пражскай лінгвістычнай школы /В.Матэзіўс, Б.Гаўранек, Р.В.Якабсан, М.С.Трубяцкай і інш./ і цацкага структуралізма, або гласематыкі /В.Брондаль, Л.Ельмслёў/.

ЗАДАНИЕ

1. Пазнаёмцеся з прыведзенымі ніжэй урыўкамі з працы Ф.дэ Са- сюра „Курс агульнай лінгвістыкі“* і адкажыце на змечаныя пасля іх пытанні.

АБ'ЕКТ ЛІНГВІСТЫКІ

§ 1. Азначэнне мовы

<...> На нашу думку, паняцце мовы не супадае з паняццем маў- ленчай дзейнасці наогул; мова — толькі пэўная частка — праўда,

* У кн.: Фердинанд де Сосюр. Труды по языковедению. М., 1977.

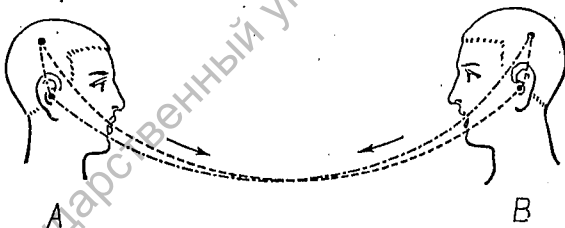
найважнейшая частка -- маўленчай дзейнасці. Яна з'яўляецца сацыяльным прадуктам, сукупнасцю неабходных умоўнасцей, прынятых калектывам, каб забяспечыць рэалізацыю, функцыянаванне здольнасці да маўленчай дзейнасці, якая існуе ў кожнага носьбіта мовы. Узятая ў цэлым, маўленчая дзейнасць разнастайная і разнародная; <...> будучы адначасова фізічнай, фізіялагічнай і псіхічнай, яна, апроча таго, адносіцца да і да сферы індыўдуальнага і да сферы сацыяльнага; яе нельга аднесці бяспрэчна ні да адной катэгорыі з'яў чалавечага жыцця <...>.

ПЫТАННІ

1. Што піша Ф.дэ Сасюр пра суадносіны мовы і маўлення? Пра іх спецыфіку?

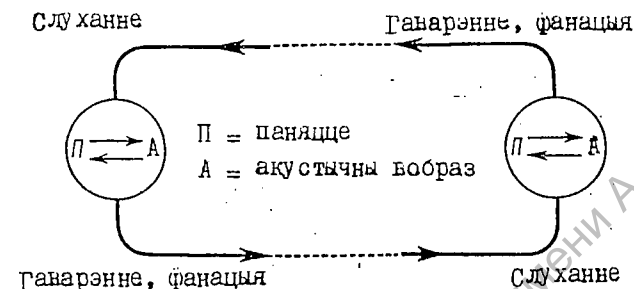
§ 2. Месца мовы ў з'явах маўленчай дзейнасці

Для таго каб ва ўсёй сукупнасці з'яў маўленчай дзейнасці знайсці сферу, якая адпавядае мове, трэба разгледзець індыўдуальны акт маўленчых зносін. Такі акт прадвызначае наяўнасць па меншай меры дзвюх асоб -- гэта мінімум, неабходны для паўнаты сітуацыі зносін. Дык вось, нам дадзены два суразмоўнікі: А і В [гл. рысунак]

Зыходны пункт акта маўленчых зносін знаходзіцца ў мозгу аднаго з суразмоўнікаў, скажам А, дзе з'явы свядомасці, якія называюцца намі „паняццямі“, асацыіруюцца з уяўленнямі моўных знакаў, або з акустычнымі вобразамі, што служаць для выражэння паняццяў. Дапусцім, што дадзенае паняцце выклікае ў мозгу адпаведны акустычны вобраз -- гэта з'ява чыста псіхічнага парадку, за якой ідзе фізіялагічны працэс: мозг перадае органам маўлення адпаведны вобразу імпульс, затым гукавыя хвалі разыходзяцца з вуснаў А да вуснаў В -- гэта ўжо чыста фізічны працэс. Далей працэс зносін працягваецца ў В, але ў адваротным парадку: ад вуха да мозга -- фізіялагічная перадача акустычнага вобраза; у мозгу -- псіхічная асацыяцыя гэтага вобраза з адпаведным паняццем. Калі В загаворыць

У сваю чаргу, у час гэтага новага акта маўлення будзе назірацца дакладна той самы шлях, што і ў час першага -- ад мозга В да мозга А маўленне пройдзе праз тыя ж самыя фазы. Усё гэта можна адлюстраваць наступным чынам: [гл. рысунак]

<...>...Наша схема дазваляе адразу ж адмежаваць элементы фізічныя /гукавыя хвалі/ ад элементаў фізіялагічных /гаварэнне, фанатыя і слуханне/ і псіхічных /слоўныя вообразы і паняцці/.

Маўленчы акт, адлюстраваны намі вышэй, можа быць падзелены на наступныя часткі:

а/ вонкавая частка /гукавыя ваганні, якія ідуць з вуснаў да вушэй/ і ўнутраная частка, якая ўключае ўсё іншае;

б/ псіхічная частка і частка непсіхічная, з якіх другая ўключае як фізіялагічныя в"явы, што адбываюцца ў органах маўлення, так і фізічныя в"явы на-ва чалавекам;

в/ актыўная частка і пасіўная частка: актыўнае ўсё тое, што ідзе ад асацыяванага цэнтра аднаго з суразмоўнікаў да вушэй другога, а пасіўнае ўсё тое, што ідзе ад вушэй гэтага апошняга да яго асацыяванага цэнтра.

<...>

Ва ўсіх асоб, працес зносін якіх адбываецца згаданым вышэй чынам з дапамогай маўленчай дзейнасці, непазбежна адбываецца пэўнага роду выраўноўванне: усе яны ўзнаўляюць, хоць, зразумела, і не зусім аднолькава, прыкладна адны і тыя ж знакі, звязваючы іх з аднымі і тымі ж паняццямі.

<...>

<...> Мова -- гэта скарб, які практыкай маўлення адкладаецца ва ўсіх, хто належыць да аднаго грамадскага калектыву, гэта граматычная сістэма, што віртуальна існуе ў кожнага ў мазгу, даклад-

ней кажучы, у цэлай сукупнасці індывідаў, таму што мова не існуе цалкам ні ў адным з іх, яна існуе ў поўнай меры толькі ў калектыве.

Раздзяляючы мову і маўленне, мы тым самым аддзяляем: 1/ сацыяльнае ад індывідуальнага; істотнае ад пабочнага і больш або менш выпадковага.

Мова не дзейнасць <...> таго, хто гаворыць. Мова — гэта гатовы прадукт, які пасіўна рэгіструецца прамоўцам <...> .

Наадварот, маўленне ёсць індывідуальны акт волі і розуму; у гэтым акце неабходна адрэзніваць: 1/ камбінацыі, у якіх прамоўца выкарыстоўвае код <...> мовы з мэтай выражэння сваёй думкі; 2/ псіхафізічны механізм, які дазваляе яму аб'ектываваць гэтыя камбінацыі.

<...>

Рэзюмуем цяпер асноўныя ўласцівасці мовы:

1. Мова ёсць нешта цалкам акрэсленае ў равнародным мностве фактаў маўленчай дзейнасці. Яе можна лакалізаваць у пэўным адрэзку разгледжанага намі маўленчага акта, а іменна там, дзе слышавы вобраз асацыіруецца з паняццем. Яна ўяўляе сабой сацыяльны аспект маўленчай дзейнасці, знешні ў адносінах да індывіда, які сам па сабе не можа ні ствараць мову, ні змяняць. Мова існуе толькі ў выніку свайго роду дамовы, заключанай членамі калектыву. Разам з тым, каб ведаць яе функцыянаванне, індывід павінен вучыцца; дзіця авалодае ёй толькі пакрысе. Мова да такой ступені нешта адметнае, што чалавек, які страціў дар маўлення, захоўвае мову, паколькі ён разумее чутыя ім моўныя знакі.

2. Мова, адметная ад маўлення, складае прадмет, даступны самастойнаму вывучэнню. Мы не гаворым на мёртвых мовах, але мы вельмі добра можам авалодаць іх механізмам. <...>

3. У той час як маўленчая дзейнасць у цэлым мае характар равнародны, мова, як яна намі вызначана, з'ява па сваёй прыродзе аднародная — гэта сістэма знакаў, у якой адзіна істотным з'яўляецца злучэнне сэнсу і акустычнага вобраза, прычым абодва гэтыя кампаненты знака ў роўнай меры псіхічныя.

4. Мова не ў меншай ступені, чым маўленне, канкрэтная па сваёй прыродзе, і гэта вельмі садзейнічае яе даследаванню. Моўныя знакі хоць і псіхічныя па сваёй сутнасці, але разам з тым яны — не абстрактны; асацыяцыі, якія замацаваны калектывнай згоддзай і ў сваёй сукупнасці складаюць мову, — гэта рэальнасці, што іх можна

зуюцца ў мазгу. Больш за тое, знакі мовы, так сказаць, адчувальныя: на пісьме яны могуць фіксавацца з дапамогай умоўных напісанняў, тады як з "яўляецца немагчымым ва ўсіх падрабязнасцях фатаграфавачы акты маўлення; вымаўленне самага кароткага слова звязана з бяскофным мноствам мускульных рухаў, якія прамерна цяжка пазнаць і адлюстравачы. <...> Іменна магчымасць фіксаваць з"явы мовы дазваляе зрабіць слоўнік і граматыку надзейным адлюстраваннем яе: мова ж гэта скарбніца акустычных вобразаў, а пісьмо забяспечвае ім успрымальную форму.

ПЫТАННІ

1. Як трактуе Ф. дэ Сасюр паняцце маўленчай дзейнасці?
2. Якія прынцыпы размежавання мовы і маўлення ён вылучае?
3. Што ён гаворыць пра асноўныя ўласцівасці мовы?

§ 3. Месца мовы сярод з"яў чалавечага жыцця.

Семіялогія

<...> Мова ёсць сістэма знакаў, якія выражаюць паняцці, а значыць, яе можна параўнаць з пісьменнасцю, з азбукай для глухання-мых, з сімвалічнымі абрадамі, з формамі ветлівасці, з ваеннымі сігналамі і г.д. і да т.п. Яна толькі найважнейшая з гэтых сістэм.

Такім чынам, можна ўявіць сабе навуку, якая вывучае жыццё знакаў у межах жыцця грамадства; такая навука з"явілася б часткай сацыяльнай псіхалогіі, а значыць, і агульнай псіхалогіі; мы назвалі б яе семіялогіяй /ад грэч. *σημῶν* „знак“/. <...> Яна павінна адкрыць нам, што такое знакі і якімі законамі яны кіруюцца. Паколькі яна яшчэ не існуе, нельга сказаць, чым яна будзе; але яна мае права на існаванне, а яе месца вызначана загадзя. Лінгвістыка -- толькі частка гэтай агульнай навукі: законы, якія адкрые семіялогія, будуць дастасавальнымі і да лінгвістыкі, і гэта апошняя, такім чынам, акажацца аднесенай да зусім акрэсленай галіны ў скупнасці з"яў чалавечага жыцця.

Дакладна вызначыць месца семіялогіі -- задача псіхолога..; задача лінгвіста зводзіцца да вытлумачэння таго, што вылучае мову як адметную сістэму ў скупнасці семіялагічных з"яў. <...>

<...>

<...> Для нас жа праблемы лінгвістыкі -- гэта перш за ўсё праблемы семіялагічныя, і ўвесь ход нашых разважанняў набывае свой сэнс толькі ў святле гэтага асноўнага палажэння. Хто хоча

выявіць сапраўдную прыроду мовы, павінен перш за ўсё звярнуць увагу на тое, што ў ёй агульнага з іншымі сістэмамі таго ж парадку; а многія лінгвістычныя фактары, якія здаюцца на першы погляд вельмі істотнымі /напрыклад, функцыянаванне органаў маўлення/, неабходна разглядаць толькі ў другую чаргу, паколькі яны служаць толькі для вылучэння мовы з сукупнасці семіялагічных сістэм. <...>

ПЫТАННІ

1. Да якіх сістэм адносіць мову Ф.дэ Сасюр?
2. Якая навука можа вывучаць жыццё знакаў унутры грамадства? Яе задачы? Суадносіны з лінгвістыкай?
3. Якое значэнне надае Ф.дэ Сасюр семіялагічнаму падыходу да мовы?

ЛІНГВІСТЫКА МОВЫ І ЛІНГВІСТЫКА МАЎЛЕННЯ

<...> Такім чынам, вывучэнне маўленчай дзейнасці распадаецца на дзве часткі; адна з іх, асноўная, мае сваім прадметам мову, гэтая значыць нешта сацыяльнае па сутнасці і незалежнае ад індывіда; гэтая навука чыста псіхічная; другая, менш важная, мае прадметам індывідуальны бок маўленчай дзейнасці, гэтая значыць маўленне, уключаючы фанатыю; яна псіхафізічная.

Несумненна, абодва гэтыя прадметы цесна звязаны паміж сабой і прадугледжваюць адзін аднаго: мова неабходная, каб маўленне было зразумелае і тым самым было эфектыўнае; маўленне ў сваю чаргу неабходна для таго, каб склалася мова; гістарычна факт маўлення заўсёды папярэдняе мове. Якім чынам была б магчыма асацыяцыя паняцця са слоўным вобразам, калі б такая асацыяцыя папярэдне не мела месца ў акце маўлення? З другога боку, толькі слухачы іншых, вучымся мы сваёй роднай мове; толькі ў выніку вельмі вялікай практыкі мова адкладаецца ў нашым мазгу. Нарэшце, іменна з'явамі маўлення абумоўлена эвалюцыя мовы: нашы моўныя навыкі змяняюцца ад уражанняў, якія атрымліваем пры слуханні іншых. Такім чынам, усталяваецца ўзаемазалежнасць паміж мовай і маўленнем: мова адначасова і прылада і прадукт маўлення. Але ўсё гэта не перашкаджае мове і маўленню быць дзвюма зусім рознымі рэчамі.

Мова існуе ў калектыве як сукупнасць адбіткаў, якія ёсць у кожнага ў галаве, нахштатт слоўніка, экзэмпляры якога, зусім тоесныя, знаходзіліся б у карыстанні многіх асоб. <...>

<...> Маўленне — сума ўсяго таго, што гавораць людзі; яно ўключае: а/ індывідуальныя камбінацыі, якія залежаць ад волі пра-

моўцаў; б/ акты фанаты, якія таксама залежаць ад волі прамоўцаў і неабходныя для рэалізацыі гэтых камбінацый.

Такім чынам, у маўленні няма нічога калектыўнага: праўленні яго індывідуальныя і імгненныя...

<...>

Можна ў выпадку чаго захаваць назву лінгвістыкі за абедзвюма гэтымі дысцыплінамі і гаварыць пра лінгвістыку маўлення. Але яе нельга змешваць з лінгвістыкай ва ўласным сэнсе, з той лінгвістыкай, адзіным аб'ектам якой з'яўляецца мова.

Мы зоймемся выключна гэтай апошняй, і, хоць... нам і дзевяццаць іншы раз чэргаць тлумачэнні з галіны вывучэння маўлення, мы заўсёды будзем старацца ні ў якім выпадку не сціраць мяжы, якая падзяляе гэтыя дзве галіны.

ПЫТАННІ

1. Чым абумоўлена цесная сувязь мовы і маўлення? Што піша пра іх супрацьпастаўленне Ф. дэ Сасюр?
2. Якімі фактарамі абумоўлена звалюцца мовы?
3. З чым звязана адрозненне дзвюх лінгвістык — лінгвістыкі мовы і лінгвістыкі маўлення?

УНУТРАННЯ І ЗНЕННЯ ЭЛЕМЕНТЫ МОВЫ

Наша азначэнне мовы прадугледжвае пазбаўленне з паняцця „мова“ ўсяго таго, што чужое яе арганізму, яе сістэме, — адным словам, усяго таго, што вядома пад назвай „знешняй лінгвістыкі“ <...>.

Сюды /да знешняй лінгвістыкі. — В.Р./, перш за ўсё адносіцца ўсё тое, у чым лінгвістыка судакранаецца з этналогіяй, усе сувязі, якія могуць існаваць паміж гісторыяй мовы і гісторыяй расы або цывілізацыі. <...> Звычай нацы адбываюцца на яе мове, а з другога боку, у значнай ступені менавіта мова фарміруе нацыю.

Далей, неабходна нагадаць пра адносіны, якія існуюць паміж мовай і палітычнай гісторыяй. Вялікія гістарычныя падзеі — нахшталь рымскіх заваяванняў — мелі незлічоныя наступствы для многіх бакоў мовы. Каланізацыя, якая ўяўляе сабой адну з форм заваявання, пераносіць мову ў іншае асяроддзе, што прыводзіць да змен у ёй. ... Так, Нарвегія, палітычна аб'яднаўшыся з Даніяй /1380—1814 гг./, прыняла дацкую мову; праўда, у цяперашні час нарвежцы спрабуюць вызваліцца ад гэтага моўнага ўплыву. Унутраная палітыка дзяржавы адгрывае не менш важную ролю ў жыцці моў: некаторыя дзяржавы, напрыклад Швейцарыя, дапускаюць існаванне некалькіх моў; іншыя, як, на-

приклад, Францыя, імкнуцца да моўнага адзінства. <...>

<...>

Нарэшце, да знешняй лінгвістыкі адносіцца і ўсё тое, што мае дачыненне да геаграфічнага пашырэння моў і да іх драбнення на дыялекты. <...>

<...>

Мы лічым вельмі плённым вывучэнне „знешнелінгвістычных“, г.зн. пазамоўных з’яў; аднак было б памылкай сцвярджаць, нібыта без іх нельга пазнаць унутраны арганізм мовы. <...> Увогуле няма ніякай неабходнасці ведаць умовы, у якіх развівалася тая або іншая мова. У адносінах да некаторых моў, напрыклад мовы тэкстаў Авесты або стараславянскай, нават невядома дакладна, якія народы на іх гаварылі; але няведанне гэтага ніколі не перашкаджае нам вывучаць іх самі па сабе і даследаваць іх ператварэнні. <...>

<...>

<...> Мова ёсць сістэма, якая падпарадкоўваецца толькі сваёму ўласнаму парадку. <...>

ПЫТАННІ

1. Што адносіць Ф.дэ Сасюр да знешняй лінгвістыкі?
2. Чым абумоўлена рэзкае адмежаванне ім знешняй лінгвістыкі ад унутранай?
3. Ці правамерна лічыць сапраўднай толькі ўнутраную лінгвістыку? Чаму?

АДЛЮСТРАВАННЕ МОВЫ З ДАПАМОГАЙ ПІСЬМА

§ 1. Неабходнасць вывучэння пісьма

<...> Лінгвіст павінен ведаць як мага большую колькасць моў, каб шляхам назірання над імі і параўнання іх паміж сабой выбраць з іх тое, што ў іх ёсць універсальнага.

Між тым больш за ўсё мы знаёмься з мовамі толькі ў пісьмовай форме. Нават у адносінах да нашай роднай мовы вельмі часта ў якасці апасродкаванага з’яна выступае пісьмовае крыніца. Калі гаворка ідзе пра мову, прасторава ад нас аддаленай, звартацца да пісьмовых доказаў даводзіцца ў яшчэ большай ступені. У дачыненні ж да моў, якія ўжо не існуюць, пісьменнасць наогул з’яўляецца адзінай крыніцай звестак. <...>

ПЫТАННІ

1. Чым абумоўлена неабходнасць вывучэння пісьма?

§ 2. Прэстыж пісьма;

прычыны яго перавагі над вуснай формай маўлення

<...> Так, звычайна лічаць, што пры адсутнасці пісьменнасці мова змяняецца хутчэй. Няма нічога больш памылковага! Праўда, пісьмо можа пры некаторых умовах запавольваць змены ў мове, але, з другога боку, захаванасць мовы ніколькі не трапляе ў заняпад ад адсутнасці пісьменнасці. Літоўская мова вядомая па пісьмовых дакументах толькі з 1540 г., але і ў гэту познюю эпоху яна ўвогуле ўяўляе больш праўдзівае адлюстраванне індаеўрапейскай прамовы, чым латынь III стагоддзя да нашай эры. Гэтага аднаго дастаткова, каб паказаць, наколькі мова не залежыць ад пісьма.

<...>

Чым жа тлумачыцца такі прэстыж пісьма?

1. Перш за ўсё, графічны вобраз слоў ураджае нас як нешта трывалае і нязменнае, больш прыдатнае, чым гук, для забеспячэння адзінства мовы ў часе. Няхай гэта сувязь павярхоўная і стварае ў сапраўднасці ўяўнае адзінства, усё ж яе значна лягчэй схопіць, чым натуральную сувязь, адзіна сапраўдную, — сувязь гукавую.

2. У большасці людзей зрокавыя ўражанні больш выразныя і працяглыя чым слыхавыя... Графічны вобраз урэшце засланы сабой гук.

3. Літаратурная мова яшчэ больш узмацняе незаслужанае значэнне пісьма. Яна мае свае слоўнікі і граматыкі; па кнізе і праз кнігу вучацца ў школе, літаратурная мова выступае як нейкая калыфікаваная сістэма, а адпаведны кодэкс уяўляе з сябе пісьмовы звод правіл, падпарадкаваны строгаму ўзусу: арфаграфіі. Усё гэта надае пісьму першараднае значэнне. Урэшце пачынаецца забывацца, што гаварыць вучацца раней, чым пісаць...

4. Урэшце, калі ў наўнасці разыходжанне паміж мовай і арфаграфіяй, супярэчнасць паміж імі наўрад ці можа быць вырашана кім-небудзь, апроча лінгвіста; але, паколькі лінгвісты не карыстаюцца ніякім уплывам у гэтым, амаль непазбежна пераважае пісьмовая форма, таму што грунтавацца на ёй значна лягчэй; тым самым пісьмо прысвойвае сабе першарадную ролю, на якую не мае права.

ПЫТАННІ

1. Ці залежыць развіццё мовы ад пісьма?

2. У чым перавага пісьма над вуснай мовай?

ФАНЕМА Ў МАЎЛЕНЧЫМ ЛАНЦУЖКУ

1. Неабходнасць вывучэння гукаў у маўленчым ланцужку

<...> Метад сучаснай фаналогіі асабліва недастатковы ў наступных адносінах: выпускаецца з-пад увагі, што ў мове ёсць не толькі гукі, але і паток вымаўленых гукаў; амаль уся ўвага ўдаляецца толькі іваляваным гукам. Між тым нам першапачаткова дадзены не асобны гук; склад дадзены больш непасрэдна, чым яго складнікі -- гукі. Мы бачылі, што некаторыя старажытныя сістэмы пісьма абазначалі менавіта складовыя адзінкі; толькі пазней прыйшлі да літарнай сістэмы пісьма.

<...> Каштоўнасць навукі пра гукі праяўляецца па-сапраўднаму толькі тады, калі мы сутыкаемся з фактам унутранай ўзаемазалежнасці двух або большай колькасці элементаў, калі, як выяўляецца, варыяцыі аднаго элемента вызначаюцца варыяцыямі другога. Тут з самога факта наяўнасці двух элементаў ужо вынікаць пэўныя адносіны і магчымасць фармуляваць правіла, што рэзка адрозніваецца ад простага канстатацыі. <...>

<...> З гэтага вынікае, якое значэнне павінна мець для агульнай лінгвістыкі фаналогія гукаспалучэнняў. Тады як звычайна абмяжоўваюцца правіламі аб артыкуляцыі ўсіх гукаў, зменлівых і выпадковых элементаў ў мовах, гэта новая камбінаторная фаналогія акрэслівае магчымасці і фіксуе пастаянныя адносіны ўзаемазалежных фанем. <...> ... Зразумела адно: становіцца амаль што немагчымым абмяркоўваць пытанне пра сананты, не высветліўшы з дастатковай дакладнасцю законы, якія кіруюць спалучальнасцю фанем.

ПЛАННІ

1. Якое значэнне для агульнай лінгвістыкі павінна мець камбінаторная фаналогія?

ПР'ЯРОДА МОЎНАГА ЗНАКА

§ 1. Знак, азначаемае, азначальнае

<...> Моўны знак звязвае не рэч і яе назву, а паяцце і акустычны вобраз. Гэты алошні з'яўляецца не матэрыяльным гучаннем, рэччу чыста фізічнай, а псіхічным адбіткам гучання, уяўленнем, якое мы атрымліваем пры дапамозе нашых органаў пачуццяў; акустычны вобраз мае пачуццёвую прыроду, і калі нам выпадае называць яго "матэрыяльным", то толькі па гэтай прычыне, а таксама дзеля таго, каб супрацьпаставіць яго другому члену асацыяцыйнай пары

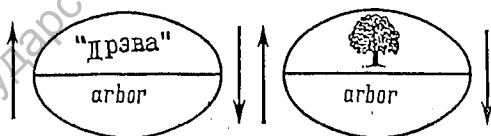
-- паняццю, увогуле больш абстрактнаму.

Псіхічны характар нашых акустычных вобразаў добра выяўляецца пры назіранні над нашай уласнай маўленчай практыкай. Не рухаючы ні губамі, ні языком, мы можам гаварыць самі з сабой або ў думках паўтараць вершаваны ўрываек. Іменна таму, што словы мовы з "яўляюцца для нас акустычнымі вобразамі, не варта гаварыць пра „фанемы“, іх складнікі. Гэты тэрмін, пац якім трэба разумець акт фанэцыі, можа адносіцца толькі да вымаўленага слова, да рэалізацыі ўнутранага вобраза ў маўленні. Гаворачы пра гукі і склады, мы пазбегнем гэтага непаразумення, калі толькі будзем помніць, што размова ідзе пра акустычны вобраз.

Моўны знак ёсць, такім чынам, двухбаковая псіхічная сутнасць, якую можна адлюстраваць наступным чынам: [гл. рысунак]

Абодва гэтыя элементы самым цесным чынам звязаны між сабой і прадвызначаюць адзін аднаго. Ці шукаем мы сэнс лацінскага *arbor* або, наадварот, слова, якім рымлянін абазначаў паняцце „дрэва“, зразумела, што толькі супастаўленні тыпу

здаюцца нам адпаведнымі рэальнасці, і мы адкідаем усякае іншае збліжэнне, якое можа ўявіцца.

Гэтае азначэнне ставіць важнае тэрміналагічнае пытанне. Мы называем знакам злучэнне паняцця і акустычнага вобраза, але ў агульнапрынятым ужыванні гэты тэрмін звычайна абазначае толькі акустычны вобраз, напрыклад слова *arbor* і г.д. Забываюць, што калі *arbor* называецца знакам, то толькі таму, што ў яго ўключа- на паняцце „дрэва“, так што пачуццёвы бок знака прадвызначае знак як цэлае.

<...> Мы прапануем захаваць слова знак для абазначэння цэлага і замяніць тэрміны паняцце і акустычны вобраз адпаведна тэрмінамі азначаемае і азначальнае; апошнія два тэрміны маюць тую перавагу, што падкрэсліваюць супрацьпастаўленне, якое існуе паміж імі самімі, так і паміж цэлым і часткамі гэтага цэлага. <...>

ПЫТАННІ

1. Як трактуе Ф. дэ Сасюр сваё разуменне знака? Чаму знак ён адносіць да двухбаковага псіхічнага сутнасці?

2. Якія тэрміны ён прапануе ўжываць для абазначэння двух бакоў знака — паняцця і акустычнага вобраза? Чым абгрунтоўвае гэта?

§ 2. Першы прынцып: адвольнасць знака

Сувязь, якая злучае азначальнае з азначаемым, адвольная; паколькі пад знакам мы разумеем цэлае, што ўзнікае ў выніку асацыяцыі нейкага азначальнага з нейкім азначаемым, то гэтую думку можна выказаць прасцей: моўны знак адвольны.

Так, паняцце „сястра“ не звязана ніякімі ўнутранымі адносінамі з паслядоўнасцю гукіў *s-œ:r*, якая служыць у французкай мове яе азначальным; яно магло б быць перададзена любым іншым спалучэннем гукіў; гэта можа быць даказана адrozenнямі паміж мовамі і самімі фактам існавання розных моў: азначаемае „бок“ перадаецца азначальным *b-œ-f* /франц. *boisf* / па адзін бок моўнай мяжы і азначальным *o-k-s* /ням. *Ochs* / па другі бок яе.

<...>

Слова адвольны таксама патрабуе тлумачэння. Яно не павінна разумецца ў тым сэнсе, што азначальнае можа свабодна выбірацца тым, хто гаворыць /як мы пабачым ніжэй, чалавек не можа ўнесці нават самыя малыя змены ў знак, ужо прыняты пэўным моўным калектывам/; мы хочам толькі сказаць, што азначальнае немацываванае, г.зн. адвольнае ў адносінах да дадзенага азначаемага, з якім у яго няма на самой справе ніякай натуральнай сувязі.

Адначым ў заключэнне два пярэчання, якія могуць быць вылучаны супраць гэтага першага прынцыпу.

1. Для доказу таго, што выбар азначальнага не заўсёды адвольны, можна спаслацца на гукаперайманні. Але ж гукаперайманні не з'яўляюцца арганічнымі элементамі ў сістэме мовы. Колькасць іх да таго ж значна больш абмежаваная, чым звычайна лічаць. <...>

Што ж да сапраўдных гукаперайманняў тыпу буль-буль, цік-так, то яны не толькі нешматлікія, але і да некаторага ступені адволь-

ныя, паколькі яны толькі прыблізныя і напалову ўмоўныя імітацыі пэўных гукаў /параўн. франц. *оаоа*, але ням. *waïwaï* „гаў! гаў!“/. <...>

2. Што датычыць выклічнікаў, вельмі блізкіх да гукаперайманняў, то пра іх можна сказаць тое ж самае, што гаварылася вышэй пра гукаперайманні. Яны таксама ніколі не абвяргаюць нашага тэзіса пра адвольнасць моўнага знака. <...>Аднак у дачыненні да большасці гэтых слоў можна даказаць адсутнасць неабходнай сувязі паміж азначаемым і азначальным. Дастаткова параўнаць адпаведныя прыклады в розных моў, каб пераканацца, наколькі ў іх розныя гэтыя выражэнні /напрыклад, франц. *аіе* ! адпавядае ням. *аи* ! „ой!“/. Вядома, апрача таго, што многія выклічнікі паходзяць са знамянальных слоў <...> .

ПЫТАННІ

1. Што разумее Ф.дэ Сасюр пад адвольнасцю моўнага знака?

2. Якія два пярэчанні супраць адвольнасці моўнага знака адзначае Ф.дэ Сасюр і як ён аспрэчвае іх?

§ 3. Другі прынцып: лінейны характар азначальнага

Азначальнае, з'яўляючыся па сваёй прыродзе ўспрымальным на слых, разгортваецца толькі ў часе і характарызуецца запавычнымі ў часе прыметамі: а/ яно мае працягласць і б/ гэта працягласць мае адно вымярэнне -- гэта лінія.

<...>у адрозненне ад азначальных, якія ўспрымаюцца зрокава /марскія сігналы і да т.п./ і могуць камбінавацца адначасова ў некалькіх вяярэннях, азначальныя, якія ўспрымаюцца на слых, маюць толькі лінію часу; іх элементы ідуць адзін за адным, утвараючы ланцуг. Гэта іх уласцівасць выяўляецца, як толькі мы пераходзім да адлюстравання іх на пісьме, замяняючы паслядоўнасць іх у часе прасторавымі радамі графічных знакаў.

<...>

ПЫТАННІ

1. Які сэнс укладвае Ф.дэ Сасюр у паняцце „лінейны характар азначальнага“?

НЯЭМЕНЛІВАСЦЬ І ЗМЕНЛІВАСЦЬ ЗНАКА

§ 1. Няэменлівасць знака

Калі ў адносінах да выражанага ім паняцця азначальнае з'яўляецца свабодна выбраным, то, наадварот, у адносінах да моўнага комплектыву, які ім карыстаецца, яно не свабоднае, а навязанае. <...> Выбранае мовай азначальнае не можа быць заменена іншым. <...>

<...>

ПЫТАННІ

1. У чым заключаецца няэменлівасць знака?

§ 2. Зменлівасць знака

<...> Так што ў пэўным сэнсе можна гаварыць адначасова як пра няэменлівасць моўнага знака, так і пра зменлівасць яго.

Урэшце, абодва гэтыя факты ўзаемна абумоўленыя: знак можа змяняцца, таму што яго існаванне не перарываецца. Пра ўсякім змяненні пераважным момантам з'яўляецца ўстойлівасць ранейшага матэрыялу... <...>

<...>

<...> Якія не былі б фактары змянення, дзейнічаць яны ізалявана ці ў спалучэнні адзін з адным, яны заўсёды прыводзяць да зруху адносін паміж азначаемым і азначальным.

<...>

Старанямецкае *dritteil* „трэць, трэціна“ ў сучаснай нямецкай мове ператварылася ў *drittel*. У дадзеным выпадку хоць паняцце засталася тым самым, адносіны паміж ім і азначальным змяніліся дваякім чынам: азначальнае відазмянілася не толькі ў сваім матэрыяльным аспекце, але і ў сваёй граматычнай форме; яно больш не ўключае элемента *Teil* „частка“, яно стала простым словам. Так ці інакш, і тут мае месца зрух у адносінах паміж паняццем і знакам.

<...>

<...> З гэтага вынікае, што абодва элементы, аб'яднаныя ў знаку, жывуць у небывалай ступені адасоблена і што мова змяняецца, або, дакладней, эвалюцыянуе, пад уздзеяннем усіх сіл, якія могуць паўплываць або на гукі, або на сэнс. Гэта эвалюцыя з'яўляецца непазбежнай: няма мовы, якая была б ад яе свабодная. З цягам часу ў кожнай мове можна заўсёды канстатаваць адчувальныя зрухі.

<...>

Рэзюмем этапы нашага разважання...

1. Пазбягаючы бесплодных дэфініцый слоў, мы перш за ўсё выдэ-

лілі ўнутры агульнай з'явы, якой з'яўляецца маўленчая дзейнасць, два яе складнікі...: мову і маўленне. Мова для нас — гэта маўленчая дзейнасць мінус маўленне. Яна ёсць сукупнасць моўных навываў, якія дазваляюць асобнаму чалавеку разумець іншых і быць імі зразумелым.

2. <...> Насуперак бачнасці, мова ніколі не існуе па-за грамадствам, таму што мова — гэта сяміялагічная з'ява. Яе сацыяльная прырода — адна з яе ўнутраных уласцівасцей... <...>

3. <...> Па-за катэгорыяй часу моўная рэальнасць няпоўная, і ніякія вывады адносна яе немагчымыя.

<...> Калі мы будзем разглядаць гаворачы калектыў па-за часам, то не ўбачым дзеяння на мову сацыяльных сіл. <...>

<...>

ПЫТАННІ

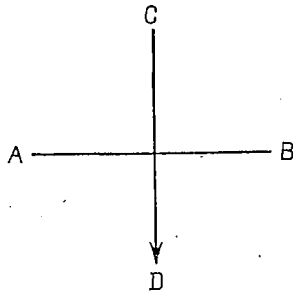
1. У чым выяўляецца зменлівасць знака? Праілюструйце прыкладамі.

2. У чым сутнасць поглядаў Ф.дэ Сасюра на мову, выкладзеных у вывадах?

СТАТЫЧНАЯ ЛІНГВІСТЫКА І ЭВАЛЮЦЫЙНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

§ 1. Унутраная праціўнасць усіх навук, якія аперыруюць паняццем значнасці

Зусім верагодна, што ў інтарэсах усіх увогуле навук неабходна было б больш пільна размяжоўваць тэя восі, па якіх размяшчаюцца ўваходныя ў іх кампетэнцыю аб'екты. Усюды неабходна было б адраўніваць, як паказана на наступным рысунку: 1/ вось адначасовасці /AB/, якая датычыць адносін паміж існуючымі з'явамі, дзе выключана ўсякае ўмяшанне часу, і 2/ вось паслядоўнасці /CD/, на якой ніколі нельга разглядаць больш як адну рэч адразу і па якой размяшчаюцца ўсе з'явы першай восі з усімі іх зменамі.

<...>

Аднак, каб больш рэзка адцяніць гэта супрацьпастаўленне і гэта перакрываванне дваякага роду з "яў, якія адносяцца да аднаго аб'екта, мы лічым за лепшае гаварыць пра сінхранічную лінгвістыку і пра дыяхранічную лінгвістыку. Сінхранічна ўсё, што адносіцца да сталычнага аспекту нашаў навукі, дыяхранічна ўсё, што датычыць эвалюцыі. Назоўнікі ж сінхранія і дыяхранія будуць адпаведна абазначаць стан мовы і фазу эвалюцыі.

ПЫТАННІ

1. Што разумее Ф.дэ Сасюр пад сінхраніяў і дыяхраніяў?

§ 3. Унутраная дваістасць лінгвістыкі, паказаная на прыкладах

<...> Мова ёсць сістэма, усе часткі якой могуць і павінны разглядацца ў іх сінхранічнаў уваемаабумоўленасці.

Змены ніколі не адбываюцца ва ўсёй сістэме ў цэлым, а толькі ў тым або іншым з яе элементаў, яны могуць вывучацца толькі па-за ёй. Зразумела, усякія змены адбываюцца ў сваю чаргу на сістэме, але выходны факт закранае толькі адзін яе пункт... <...>

ПЫТАННІ

1. Якія думкі выказвае Ф.дэ Сасюр пра мову як сістэму і моўныя змены?

§ 5. Супрацьпастаўленне сінхранічнаў і дыяхранічнаў лінгвістык у дачыненні да іх метадаў і прынцыпаў

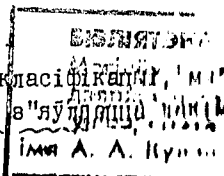
<...> Зразумела, што сінхранічны аспект пераважае над дыяхранічным, таму што для прамоўцаў толькі ён — сапраўдная і адзіная рэальнасць. <...> Часта сцвярджаюць, што няма нічога больш важнага, чым пазнаць генезіс дадзенага стану; гэта ў некаторым сэнсе правільна: умовы, якія стварылі дадзены стан, праясняюць нам яго сапраўдную прыроду і аберагаюць нас ад некаторых ілюзіяў... <...>

ПЫТАННІ

1. Якому аспекту вывучэння мовы аддае перавагу Ф.дэ Сасюр? Чаму?

§ 9. Вывады

<...> Выкарыстоўваючы гэты дваіны прынцып класіфікацыі, мы можам цяпер сказаць, што ўсё дыяхранічнае ў мове в "яў..."

толькі праз маўленне. Менавіта ў маўленні крыніца ўсіх змяненняў; кожнае з іх, перш чым уважсці ў агульны ўжытак, пачынае скарыстоўвацца некатора^а колькасцю прамоўцаў. Цяпер па-нямецку кажуць: *ich war* „я быў“, *wir waren* „мы былі“, тады як у старо^а нямецка^а мове да XVI ст. спрагалі: *ich was*, *wir waren* /па-англійску да гэтага часу кажуць: *I was*, *We were*/. Якім чынам адбылася гэта змена: *war* замест *was*? Асобныя людзі пад уплывам *waren* стварылі па аналогіі *war* -- гэта быў факт маўлення; такая форма, якая часта паўтаралася, была прынята калектывам і стала фактам мовы. Але не ўсе інавацыі ў маўленні маюць такі поспех, і, паколькі яны застаюцца індывідуальнымі, нам няма чаго прымаць іх пад увагу, таму што мы вывучаем мову; яны трапляюць у поле нашага зроку толькі з моманту прыняцця іх калектывам.

<...> У гісторыі любой інавацыі мы адзначаем заўсёды два моманты: 1/ момант з'яўлення яе ў асобных людзей і 2/ момант ператварэння яе ў факт мовы, калі яна, знешне застаючыся той жа, прымаецца ўсім моўным калектывам.

<...>

Сінхронічная лінгвістыка павінна займацца лагічнымі і псіхалагічнымі адносінамі, якія звязваюць суіснуючыя элементы і ўтвараюць сістэму, вывучаючы іх так, як яны ўспрымаюцца адно^а і то^а жа калектыўнай свядомасцю.

Дыхранічная лінгвістыка, наадварот, павінна вывучаць адносіны, якія звязваюць элементы, што ідуць адзін за адным у часе і не ўспрымаюцца адной і той жа калектыўна^а свядомасцю, гэта значыць элементы, што паслядоўна змяняюць адзін аднаго і не ўтвараюць сваё^а сукупнасці сістэмы.

ПЫТАННІ

1. Як вы разумееце сэнс тэзіса „ўсё дыхранічнае ў мове з'яўляецца толькі праз маўленне“?

2. Пры яко^а умове інавацыі як факты маўлення становяцца фактамі мовы?

3. Якія адрозненні паміж задачамі сінхронічна^а і дыхранічна^а лінгвістыкамі?

З другога боку, па-за працэсам маўлення словы, якія маюць паміж сабой нешта агульнае, асацыіруюцца ў памяці так, што з іх утвараюцца групы, унутры якіх выяўляюцца вельмі разнастайныя адносіны. Так, слова *enseignement* „навучанне“ міжвольна выклікае ў свядомасці мноства іншых слоў /напрыклад, *enseigner* „навучаць“, *renseigner* „зноў вучыць“ і інш., або *argument* „узбраенне“, *changement* „перамена“ і інш., або *éducation* „адукацыя“... і інш./, якія той або інша* рыса* падобныя паміж сабой*.

Няцяжка бачыць, што гэтыя адносіны маюць зусім іншы характар, чым тыя адносіны, пра якія толькі што ішла гаворка. Яны не апіраюцца на працягласць, лакалізуюцца ў мазгу і належаць таму скарбу, які вахоўваецца ў памяці ў кожнага індывіда і які і ёсць мова. Гэтыя адносіны мы будзем называць асацыяцыйнымі адносінамі.

ПЫТАННІ

1. Што разумее Ф.дэ Сасюр пад сінтагмай?
2. На чым грунтуюцца асацыяцыйныя адносіны паміж моўнымі адзінкамі?

§ 2. Сінтагматычныя адносіны

Нашы прыклады... ужо давалі зрабіць выснову, што паняцце сінтагмы адносіцца не толькі да слоў, але і да спалучэнняў слоў, да складаных адзінак усякага роду і любой даўжыні /складаныя словы, вытворныя словы, члены сказа, цэлыя сказы/.

<...>

<...> Паколькі тыповым праўленнем сінтагмы з'яўляецца сказ, а ён належыць маўленню, а не мове, то ці не вынікае з гэтага, што і сінтагма адносіцца да маўлення? Мы лічым, што гэта не так. Характэрнай уласцівасцю маўлення з'яўляецца свабода камбінавання элементаў; трэба, такім чынам, паставіць пытанне: ці ўсе сінтагмы ў аднолькавай ступені свабодныя?

Перш за ўсё, мы сустракаемся з вялікай колькасцю выразаў, якія адносяцца, безумоўна, да мовы: гэта тыя цалкам гатовыя выразы, у якіх звычай забараняе што-небудзь мяняць... <...> Такія эвароты не могуць быць імправізаваны; яны перадаюцца гатовымі, па традыцыі. <...>

<...> Да мовы, а не да маўлення трэба аднесці і ўсе тыпы сінтагмаў, пабудаваных паводле пэўных правіл. <...> Іоё ж можна сказаць і пра сказы і словазлучэнні, складзеныя паводле пэўнага шаблону; такія спалучэнні, як... „зямля круціцца“, <...> „што ён

вам сказаў?" , адпавядаць агульным тыпам, якія ў сваю чаргу належаць мове, захоўваючыся ў памяці прамойцаў.

Але трэба прызнаць, што ў галіне сінтагм няма рэзкай мяжы паміж фактам мовы, які стаў калектыўным значэннем, і фактам маўлення, які залежыць ад індывідуальнай свабоды. У многіх выпадках выклікае цяжкасць аднесці туды або сюды дадзеную камбінацыю адзінак, таму што ў стварэнні яе ўдзельнічалі або два фактары, і ў такіх прапорцыях, вызначаць якія немагчыма.

ПЫТАННІ

1. Якія ўдакладненні ў азначэнне сінтагмы робіць Ф. дэ Сасюр?
2. Да чаго адносяцца сінтагмы — да мовы ці маўлення? Што гаворыць наконт гэтага Ф. дэ Сасюр?

§ 3. Асацыяцыйныя адносіны

Асацыяцыйныя групы, якія ўтвараюцца ў нашай свядомасці, не абмяжоўваюцца збліжэннем членаў адносін, што маюць нешта агульнае, — розум схоплівае і характар адносін, якімі звязваюцца яны ў кожным выпадку, і тым самым стварае столькі асацыяцыйных радоў, колькі ёсць розных адносін. Так, у *enseignement* „навучанне“, *enseigner* „навуцаць“, *enseignons* „навучаем“ і г.д. ёсць агульны ўсім членам адносін элемент — карань; але тое ж слова *enseignement* можа трапіць і ў іншы рад, які характарызуецца агульнасцю другога элемента — суфікса: *enseignement* „навучанне“, *armement* „узбраенне“, *changement* „змяненне“ і г.д.; асацыяцыя можа таксама грунтавацца толькі на падабенстве азначаемых /*enseignement* „навучанне“, *instruction* „інструктаванне“, *apprentissage* „вучэнне“, *éducation* „адукацыя“ і г.д./, або, наадварот, выключна на агульнасці акустычных вобразаў /напрыклад: *enseignement* „навучанне“, і *justement* „справядліва“/. У наўнасці, такім чынам, або агульнасць як паводле сэнсу, так і па форме, або толькі па форме, або толькі паводле сэнсу. Любое слова заўсёды можа выклікаць у памяці ўсё, што здольна тым або іншым спосабам з ім асацыявацца.

<...>

ПЫТАННІ

1. На аснове якіх прымет звязваюцца моўныя элементы ў асацыяцыйных рады? Праілюструйце прыкладамі.

МЕХАНІЗМ МОВЫ

§ 3. Адвольнасць знака, абсалютная і адносная

<...> Асноўны прынцып адвольнасці знака не перашкаджае адрозніваць у кожнай мове тое, што абсалютна адвольна, гэта значыць нематывавана, ад таго, што адвольна толькі адносна. Толькі частка знакаў з'яўляецца абсалютна адвольнай; у іншых жа знакаў выяўляюцца прыметы, якія дазваляюць аднесці іх да адвольных у рознай ступені: знак можа быць адносна матываваным.

Так, *vingt* „дваццаць“ нематываванае; але *dix-neuf* „дзевятнаццаць“ нематываванае ў адносна меншай ступені, таму што яно выклікае ўяўленне аб словах, з якіх складзена, і аб іншых, якія з ім асацыіруюцца, як, напрыклад, *dix* „дзевяць“, *neuf* „дзевяць“, *vingt-neuf* „дваццаць дзевяць“, *dix-huit* „васемнаццаць“ і да т.п.; узятыя асобна *dix* і *neuf* такія ж адвольныя, як і *vingt*, але *dix-neuf* уяўляе сабой выпадак адноснай матываванасці.

<...>

Што ж да самой з'явы, то тлумачыцца яна на аснове выкладзеных у папярэднім параграфі прынцыпаў: паняцце адносна матываванага прапугледжвае 1/ аналіз дадзенага элемента, значыць сінтагматычныя адносіны, 2/ прыцягванне аднаго або некалькіх іншых элементаў, значыць, асацыяцыйныя адносіны. <...> *Dix-neuf* асацыяцыйна звязана з *dix-huit*, *soixante-dix* і г.д., а сінтагматычна — з сваімі элементамі *dix* і *neuf* ... Абадва гэтыя адносіны ствараюць пэўную частку значнасці цэлага.

<...>

Не існуе моў, дзе няма нічога матываванага; але немагчыма сабе ўявіць і такую мову, дзе матывавана было б усё. Паміж гэтымі двума крайнімі пунктамі — найменшай арганізаванасцю і найменшай адвольнасцю — можна знайсці ўсе прамежкавыя выпадкі. Ва ўсіх мовах ёсць дваікага роду элементы — цалкам адвольныя і адносна матываваныя, — але ў вельмі розных прапарцыях, і гэту асаблівасць моў можна выкарыстаць пры іх класіфікацыі.

<...>

Можна адзначыць, напрыклад, што ў англійскай мове значна больш нематываванага, чым, скажам, у нямецкай; прыкладам ультралексічнай мовы з'яўляецца кітайская, а індаеўрапейская прамова і санскрыт — узоры ультраграматычных моў. Унутры асобна моў ўвесь яго эвалюцыйны рух можа выражацца ў няспынным пераходзе ад матываванага да адвольнага і ад адвольнага да матываванага; у выпіку гэтых розна-

накіраваных пльняў вельмі часта адбываецца значны зрух у адносінах
узрастання адвольнага <...> .

ПЫТАННІ

1. Які сэнс укладвае Ф.дэ Сасюр у выраз „знак можа быць аднос-на матываваным“?
2. Што прадугледжвае „паняцце адносна матываванага“?
3. Як суадносяцца матываванае і нематываванае ў розных мовах?

ДЫЯХРАНІЧНАЯ ЛІНГВІСТЫКА

Агульныя палажэнні

Дыхранічная лінгвістыка вывучае адносіны не паміж існуючымі
элементамі дадзенага стану мовы, а паміж паслядоўнымі элементамі,
якія змяняюць адзін аднаго ў часе. <...> Усе бакі мовы падля-
гаюць зменам; кожнаму перыяду адпавядае больш або менш прыкметная
эвалюцыя. Яна можа быць рознай у адносінах тэмпу і інтэнсіўнасці <...>.

Праўда, гэта бесперапынная эвалюцыя вельмі часта схавана ад
нас у выніку таго, што ўвага наша сканцэнтроўваецца на літаратур-
най мове; <...> літаратурная мова, якая падпарадкоўваецца іншым
умовам існавання, чым народная мова /гэта значыць мова натуральная/
напісана на гэтую апошнюю і засланяе яе ад нас. Раз склаўшы-
ся, літаратурная мова ўвогуле праўляе дастатковую ўстойлівасць і
тонічнасць заставацца тое самай самай сабе; яе залежнасць ад пісьма
забясчэвае ёй яшчэ большую ўстойлівасць. Літаратурная мова, такім
чынам, не можа служыць для нас крытэрыем таго, да якой ступені змен-
лівыя натуральныя мовы, не падпарадкаваныя ніякай літаратурнай рэ-
ламентцыі.

Аб'ектам дыяхранічнай лінгвістыкі з'яўляецца ў першую чаргу фан-
етыка, і пры тым уся фанетыка ў цэлым. На самай справе, эвалюцыя
гукі не сумяшчальная з паняццем „стану“; параўнанне фанем або спа-
лучэнняў фанем з тым, чым яны былі раней, зводзіцца да выяўлення
дыяхранічнага факта. <...>

<...>

Але хіба ў часе змяняюцца адны толькі гукі? Змяняюць сваё знач-
чэнне словы; эвалюцыянуюць граматычныя катэгорыі; некаторыя з іх
знікаюць разам з формамі, якія служылі для іх выражэння /напрыклад,
парны лік у лацінскай мове/. А раз ва ўсіх фактах асацыяцыйнай і

сінтагматычна* сінхраніі ёсць свая гісторыя, то як жа захаваць абсалютнае адрозненне паміж дыяхраніяй і сінхраніяй? Сапраўды, захаваць гэта адрозненне вельмі цяжка, як толькі мы выходзім з сферы чыстай фанетыкі.

<...>

ПЫТАННІ

1. Што вывучае дыяхранічная лінгвістыка? Што з'яўляецца яе аб'ектам?
2. Чаму літаратурная мова не можа служыць крытэрыем ступені зменлівасці натуральных моў?

ФАНЕТЫЧНЫЯ ЗМЕНЫ

§ 4. Прычыны фанетычных змен

Высвятленне прычын фанетычных змен з'яўляецца адным з самых цяжкіх пытанняў лінгвістыкі. Было прапанавана некалькі тлумачэнняў, ніводнае з якіх не праліло канчатковага святла на гэта пытанне.

1. Выказвалася меркаванне, што схільнасці, якія вызначаюць кірунак фанетычных змен, закладзены ў расавых асаблівасцях прамуццаў. Але тут узнікае пытанне, якое адносіцца да кампетэнцыі параўнальнай антрапалогіі: ці розны маўленчы апарат у розных рас? Наўрад ці ў большай ступені, чым у розных людзей. Негр, які жыве з свайго нараджэння ў Францыі, таксама добра гаворыць па-французку, як і мясцовае гаварыць, што ў іанічным дыялекце старажытнагрэчаскай мовы ā „пераходзіць у" ē.

<...>

2. Фанетычныя змены часта разглядаюцца як вынік прыстасавання да прыродных і кліматычных умоў. Некаторыя паўночныя мовы награвашчакі зычныя, некаторыя паўднёвыя мовы вельмі шырока карыстаюцца галоснымі, чым і тлумачыцца іх гарманічнасць. Зразумела, клімат і умовы жыцця могуць уплываць на мову, але пры ўважлівым разглядзе ўся праблема аказваецца больш складанай: побач жа са скандынаўскімі гаворкамі, так перагружанымі зычнымі, саамская і фінская мовы бегалы на галосныя яшчэ ў большай ступені, чым нават італьянская мова. <...>

3. Далей, часам спасылкацца на закон найменшага намагання, у шпіку якога быццам бы дзве артыкуляцыі замяняюцца адной, цяжкая

артыкуляцыя -- больш лёгкая. Што б ні казалі пра гэту ідэю, яна ўсё ж заслугоўвае разгляду; яна ў некаторай ступені можа растлумачыць прычыну з'явы або ва ўсякім разе намеціць шляхі, каб яе адшукаць. Закон найменшага намагання, відаць, тлумачыць некаторыя выпадкі, як, напрыклад, пераход змычнага вычнага ў спірант /лац. *habere* → франц. *avoir* „мець"/, адпадзенне канцавых зычных у многіх мовах, з'явы асіміляцыі /напрыклад, *ly* → *ll*, **alyos* → грэч. *állos* „іншы", *tn* → *nn*, **atnos* → лац. *annus* „год"/, манафтангізацыю дыфтонгаў, якая ўяўляе сабой толькі прыватны выпадак асіміляцыі...

<...> Калі страта прыдыхання /параўн. і.-е. **ǵherō* → герм. *beran* „несці"/ разглядаецца як змяншэнне намагання, то што тады сказаць пра нямецкую мову, у якой яно з'яўляецца там, дзе яго раней не было /*Tanne* „елка", *Pute* „індычка", якія вымаўляюцца адпаведна *Thanne*, *Phute* /?

Нашы заўвагі ніколькі не прэтэндуць на тое, каб абвергнуць тэорыю найменшага намагання. Проста фактычна наўрад ці магчыма вызначыць у дачыненні да кожнай мовы, што з'яўляецца больш лёгкім для вымаўлення і што больш цяжкім. Зусім справядліва, што скрачэнне гуча адпавядае меншаму намагання, у сэнсе змяншэння працягласці, але ж справядліва і тое, што нядбайнае вымаўленне прыводзіць да падаўжэння галосных і што кароткія галосныя патрабуюць большай увагі пры іх вымаўленні. <...>

<...>

4. Згодна з пашыраным за апошнія гады поглядам, змены ў вымаўленні прыпісваюцца нашаму фанетычнаму выхаванню ў дзяцінстве. Толькі пасля доўгіх спробаў, памылак і выпраўленняў дзіця вучыцца вымаўляць тое, што ён чуе ад навакольных; тут нібыта тоіцца крыніца фанетычных змен: некаторыя не выпраўленыя ў дзяцінстве неакладнасці ў вымаўленні замацоўваюцца ў цэлага рада асоб і ахоплівае ўсё падрастарае пакаленне. Нашы дзеці часта вымаўляюць *t* замест *k*, хоць у гісторыі нашых моў адпаведнае фанетычнае змяненне не сустракаецца. Інакш ідзе справа з некаторымі іншымі адступленнямі ад нормы; так, у Парыжы многія дзеці вымаўляюць *fl'eur*, *bl'anc* з памяччаным *l*; між тым у італьянскай у выніку аналагічнага працэсу лац. *florēt* перашло ў *fl'ore*, ватым у *fiore* „кветка".

Гэтыя назіранні заслугоўваюць увагі, але ўсё ж не вырашаюць праблемы. На самай справе, нельга ўраўнець, чаму дадзенае пакаленне ўтрымлівае адны з засвоеных у дзяцінстве неакладнасцей, а

не другія, у аднолькавай ступені натуральныя; сапраўды, выбар ня-
правільных вымаўленняў уяўляецца чыста адвольным, рацыянальна не
абгрунтаваным. <...>

<...>

5. Часам старажцца знайсці гэтыя вызначальныя прычыны ў агуль-
ных умовах жыцця народа ў дадзены момант. Адна з перажываемых мо-
вамі эпох звязаны з большымі зрухамі, чым іншыя; спрабуюць прымер-
каваць такія эпохі да бурных перыядаў знешняй палітычнай гісторыі,
уставаўляючы такім чынам сувязь паміж палітычнай няўстойлівасцю і
няўстойлівасцю мовы; лічаць, што выходзячы з гэтага, да фанетычных
змен можна дастасаваць вывады, зробленыя ў дачыненні да мовы нао-
гул. Адзначаюць, напрыклад, што найбольш рэзкія змены ў лацінскай
мове ў перыяд складвання раманскіх моў супадаюць з даволі неспакой-
най эпохай варожых нашэсцяў. Каб не забытацца ў гэтым пытанні,
неабходна прымаць пад увагу наступныя два моманты:

а/ Палітычная стабільнасць уплывае на развіццё мовы зусім не
так, як палітычная нестабільнасць, ніякай сіметрыі тут няма. Калі
палітычная раўнавага запавольвае эвалюцыю мовы, гаворка ідзе пра
дадатную, хоць і знешнюю, прычыну, тады як палітычная няўстойлі-
насць, эффект якой павінен быць адваротным, можа дзейнічаць толькі
адмоўна. Нерухомасць, большая або меншая фіксаванасць дадзенай
канкрэтнай мовы можа выпікаць са з'яў, знешніх у адносінах да мовы
.../уплыў двара, школы, акадэміі, пісьменнасці і да т.п./, якім у
сваю чаргу спрыяе ўсталяваная сацыяльная і палітычная раўнавага.
Наадварот, калі якое-небудзь знешняе ўзрушэнне, што адбылося ў
гісторыі народа, паскарае моўную эвалюцыю, то гэта азначае толькі,
што мова зноў набыла стан свабоды... <...>

б/ Тут гаворка ідзе толькі пра фанетычныя з'явы, а не пра ўся-
кага роду змены ў мове. Можна яшчэ зразумець, што граматычныя зме-
ны звязаны са з'ядадзенымі вышэй прычынамі; граматычныя факты нейкімі
сваімі бакамі заўсёды звязаны з мысленнем і лягчэй адлюстроўваюць
дзеянне знешніх узрушэнняў, паколькі гэтыя апошнія больш непасрэд-
на ўплываюць на чалавечы розум. Але ў нас няма ніякіх дадзеных
сцвярджаць, што бурным эпохам у гісторыі народа адпавядаюць рэз-
кія фанетычныя змены ў мове.

Між іншым, нельга адзначаць ніводнай эпохі, нават з ліку тых,
калі мова знаходзіцца ў стане штучнай нерухомасці, на працягу якой
не адбылося б ніякага фанетычнага змянення.

6. Выказвалася таксама гіпотэза аб „папярэдным моўным субстраце“:

некаторыя змены нібыта абавязаны сваім узнікненнем тутэйшаму насельніцтву, захопленаму новымі прышэльцамі. <...> Перш за ўсё, неабходна сказаць, што гэта гіпотэза прадугледжвае наяўнасць сітуацыі, якая сустракаецца даволі рэдка. Апрача таго, неабходна ўдакладніць, што маюць на ўвазе, гаворачы пра моўны субстрат. Калі гэтым хочучь сказаць, што, прымаючы новую мову, мясцовае насельніцтва ўвоцціць ў яе нешта ад сваіх вымаўленчых навывкаў, то гэта цалкам дапушчальна і натуральна. Але калі пры гэтым зноў пачынаюць спасылкацца на няўлоўныя фактары расы і да т.п., то мы зноў сутыкаемся з тымі ж цяжкасцямі, пра якія гаварылася вышэй.

7. Нарэшце, апошняе тлумачэнне, якое зусім не заслугоўвае такой назвы, прыраўноўвае фанетычныя змены да змен моды. Але прычын змен моды пакуль ніхто не выявіў: вядома толькі, што яны залежаць ад законаў пераймання, якія цікавяць многіх псіхалагаў. Аднак, хоць такое тлумачэнне і не вырашае пытання, яно ўсё ж мае тую перавагу, што робіць яго часткай больш шырокай праблемы: прычына фанетычных змен аказваецца чыста псіхалагічнай. Тайнай застаецца толькі адно: дзе ж шукаць зыходны пункт для пераймання як у змен моды, так і ў фанетычных змен?

ПЫТАННІ

1. Ці можна звязваць фанетычныя змены з расавымі асаблівасцямі прамоўцаў? Чаму?

2. Чаму нельга лічыць, што фанетычныя змены абумоўлены прыстасаваннем носьбі таў мовы „да прыродных і кліматычных умоў“?

3. У чым сутнасць закону „найменшага намагання“? Якая яго роля ў фанетычных зменах? Якія слабыя бакі гэтага закону?

4. Ці вырашае праблему фанетычных змен погляд, у адпаведнасці з якім „змены ў вымаўленні прыпісваюцца нашаму фанетычнаму выхаванню ў дзяцінстве“? Абгрунтуйце адказ.

5. Ці ёсць якая сувязь паміж фанетычнымі зменамі і бурнымі зменамі ў палітычнай гісторыі народа? Прывядзіце абгрунтаваныя доказы.

6. Ці тлумачыць фанетычныя змены гіпотэза аб „папярэдням моўным субстраце“?

7. Ці правамерна прыраўноўваць фанетычныя змены да змен моды? Чаму?

АНАЛОГІЯ

§ 1. Азначэнне аналогіі і прыклады

<...> Аналогія прадугледжвае ўзор і рэгулярнае перайманне яго. Аналагічная форма — гэта форма, утвораная на ўзор адной або

некалькіх іншых формаў паводле пэўнага правіла: <...>

Аналогія дзейнічае ў кірунку большай рэгулярнасці і імкнення ўніфікаваць спосабы словаўтварэння і словазмянення. Але ў яе ёсць і свае капрызы: побач з *Kraut* „вянок“: *Kränze* „вянкі“ і г.д. мы маем *Tag* „дзень“: *Tage* „дні“, *Salz* „соль“: *Salze* „солі“ і г.д., якія па той або іншай прычыне ўстойлі супраць дзеяння аналогіі. Такім чынам, нельга наперад сказаць, да якой мяжы пашырыцца перайманне ўзору... Так, далёка не заўсёды ўзорам для пераймання пры аналогіі служаць найбольш шматлікія формы. <...>

Часам бывае дастаткова двух або трох ізаляваных слоў, каб утварыць агульную форму, напрыклад канчатак; у старажытнаверхнямецкай мове слабыя дзеясловы тыпу *habēn* „мець“, *lobōn* „хваліць“ і да т.п. у першай асобе адзіночнага ліку цяперашняга часу маюць *-m: habem, lobom*. Гэта *-m* паходжаннем звязана з некалькімі дзеясловамі, аналагічнымі грэчаскім дзеясловам на *-mi: bim* „я ёсць“, *stām* „стаю“, *gēm* „іду“, *tuom* „раблю“, пад уплывам якіх гэты канчатак ахапіў усё слабае спражэнне. Заўважым, што ў гэтым выпадку аналогія не ліквідавала фанетычнай разнастайнасці, а проста абагульніла спосаб утварэння.

ПЫТАННІ

1. Што такое аналогія і якая яе роля ў мове?
2. Якія адхіленні назіраюцца ў дзеянні аналогіі? Прывядзіце прыклады.

Т Э М А 2. І.А. БАДУЭН ДЭ КУРТЭНЭ

Папярэднія заўвагі

Іван Аляксандравіч Бадуэн дэ Куртэнэ /1845—1929/ — арыгінальны польскі і рускі мовазнавец, пачынальнік шарагу новых лінгвістычных кірункаў /славянскай фаналогіі, псіхалінгвістыкі і інш./, выданыя тэарэтык па пытаннях агульнага і параўнальна-гістарычнага мовазнаўства, заснавальнік Казанскай лінгвістычнай школы.

Асноўныя кірункі ў навукова-даследчай дзейнасці — славянскае, польскае, рускае і агульнае мовазнаўства.

Упершыню ў гісторыі лінгвістыкі выказаў думку пра несупадзенне фізічных і функцыянальных уласцівасцей гукаў, навукова абгрунтаваў паняцце фанемы і стварыў тры фаналагічныя канцэпцыі /марфалагічная, псіхалагічная і антрапафанічная/, якія пазней былі пакладзены ў аснову Маскоўскай і Ленінградскай фаналагічных школ.

Прыцягвае ўвагу трактоўка Бадуэнам дэ Куртэнэ мовы як сістэмы.

Паняцце сістэмнасці вучоны дастасаваў не толькі да фаналогіі, але і да марфалогіі і семасіялогіі. Даволі выразна акрэсліў суадносіны элементаў розных падсістэм моўнай сістэмы.

Першым строга размяжоўваў статыку і дынаміку мовы. Пры гэтым у адрозненне ад Ф.дэ Сасюра прызнаваў самастойнасць і важнасць абодвух аспектаў вывучэння мовы -- статычнага і дынамічнага. Выразна сфармуляваў прынцып адноснай храналогіі, які прадугледжвае ўлік аб'ектыўнасці ў дачыненні да генетычнага развіцця мовы.

Зварнуў увагу на зменлівасць асноў скланення ў індаеўрапейскіх мовах, пачынаючы з прамовы да ўзнікнення асобных моў, акрэсліў асноўныя кірункі працэсаў пераафармлення марфалагічнай структуры слова, у выніку чаго мяняюцца межы паміж марфемамі.

Аддаваў перавагу вывучэнню жывых моў у параўнанні з фактамі пісьмовых помнікаў розных эпох, што дае магчымасць выявіць заканамернасці развіцця мовы.

Выступіўшы з крытыкай шлейхераўскага погляду на мову як на прыродна *organicum*, Бадуэн дэ Куртэнэ падкрэсліваў псіха-сацыяльную сутнасць мовы /мае „калектыўна-індыўідуальнае“, „эборна-псіхічнае“ існаванне/.

Увёў ва ўжытак у сучасным іх значэнні шматлікія лінгвістычныя тэрміны, такія, напрыклад, як фанема, марфема, сінтагма, марфалагізацыя, лексема, графема, семасіялагізацыя, кінема і інш.

Вілікую ўвагу ўдзяляў індаеўрапеістыцы, старажытным класічным мовам, у прыватнасці латыні, агульнаму мовазнаўству, штучным міжнародным мовам, структурнаму і тыпалагічнаму вывучэнню моў, колькаснаму аналізу, выказаў цікавыя думкі пра суадносіны мовы і мыслення, мовы і грамадства, пра паходжанне і развіццё мовы, знакавы характар мовы; працаваў час узнікнення лексікалогіі як самастойнай лінгвістычнай дысцыпліны; распрацаваў арыгінальную тыпалогію славінскіх моў шляхам уліку націску; абгрунтаваў новы пункт погляду на пытанне пра сувязь пісьмовай і гукавой мовы; ажыццявіў даследаванне /З-е/ выданне і навуковае рэдагаванне тлумачальнага слоўніка В.Т.Далі і інш.

Ідэі І.А.Бадуэна дэ Куртэнэ прадвызначылі бурнае развіццё такіх кірункаў у мовазнаўстве, як псіхалінгвістыка, сацыялінгвістыка, матэматычная лінгвістыка і лінгвастатыстыка.

Вучнямі І.А.Бадуэна дэ Куртэнэ былі М.В.Крушаўскі, В.А.Барародзіцкі, Л.У. Шчэрба, Я.Дэ.Паліванаў, Л.П.Якубінскі, С.І.Бернштэйн, Б.А.Ларын, Б.В.Тамашэўскі, А.П.Бараннікаў, В.У.Вінаградаў і мно-

гія іншых.

ЗАДАНИЕ

1. Прааналізуйце прыведеныя ніжэй урыўкі з лінгвістычных прац І.А.Бодуэна де Куртэна, адкажыце на змешчаныя пасля іх пытанні.

НЕКАТОРЫЯ АГУЛЬНЫЯ ЗАЎВАГІ ПРА МОВАЗНАЎСТВА І МОВУ *

<...> Я заўважаю вышэй, што мовазнаўства даследуе жыццё мовы ва ўсіх яе праявах, звязвае з'явы мовы, абагульняе іх у факты, вызначае законы развіцця і існавання мовы і адшуквае дзеючыя пры гэтым сілы.

<...> Так, напрыклад, адзін з агульных законаў развіцця мовы заключаецца ў тым, што гук або сугучнасць больш цяжкая замяняецца з цягам часу гучам або сугучнасцю больш лёгкай ці што з уяўленняў больш канкрэтных развіваюцца ўяўленні больш абстрактныя і інш. ...

<...>

<...> Сілы і законы і наогул жыццё мовы грунтуюцца на працах, адцягнутым разборам якіх займаюцца фізіялогія /з анатоміяй, з аднаго, і акустыкаю, з другога боку/ і псіхалогія. <...>...Большай часткі пытанняў, якімі наваджаецца займацца даследчык мовы, ніколі не закранаюць ні фізіёлаг, ні псіхолаг, значыць, і мовазнаўства неабходна прызнаць навукаю самастойнаю, не змешваючы яго ні з фізіялогіяй, ні з псіхалогіяй. <...>

Вызначышы, хоць толькі сама прыблізна і недакладна, род заняткаў нашай навукі і навуковы кірунак, які найбольш адпавядае сучаснаму яе разуменню, я пастараюся акрэсліць план яе ўнутранага арганізацыі <...>.

Перш за ўсё трэба адзначыць чыстае мовазнаўства, мовазнаўства само па сабе, прадметам якога служыць сама мова як сума ў пэўнай ступені аднародных фактаў, што падыходзяць у сваёй агульнасці пад катэгорыю так званых праяў жыцця чалавецтва, і мовазнаўства прыкладнае, прадмет якога складае дасласаванне дадзеных чыстага мовазнаўства да пытанняў з галіны іншых навук.

Чыстае мовазнаўства распадаецца на два вялікія раздзелы:

* У кн.: И.А.Бодуэн де Куртэна. Избранные труды по общему языковедению. Т. 1. М., 1963.

А. Усебаковы разбор <...> ужо створаных моў.

Б. Даследаванне аб пачатку слова чалавечага, аб першабытным утварэнні моў і разгляд агульных псіхічна-фізіялагічных умоў іх бесперапыннага існавання <...>.

А. С а п р а ў д н а е м о в а з н а ў с т в а падазяляецца на дзве часткі: 1/ у першай мова разглядаецца як складзеная з частак, г.зн. як сума разнародных катэгорый, што знаходзяцца паміж сабою ў цеснай арганічнай /унутранаай/ сувязі; 2/ у другой жа частцы мовы як цэляя даследуюцца паводле сваёй роднасці і фармальнага падабенства. Першая частка -- г р а м а т ы к а як разгляд ладу і саставу мовы /аналіз моў/, другая -- с і с т э м а т ы к а, класіфікацыя. <...> Зразумела, што як усюды ў прыродзе і ў навуцы, так і тут няма рэзкіх межаў, і даследаванні ў адной частцы абумоўліваюцца і грунтуюцца на дадзеных з галін другой часткі. Для разбору ладу і саставу пэўнай мовы, з аднаго боку, вельмі карысна, нават неабходна ведаць, да якой катэгорыі ў фармальных адносінах належыць гэтая мова; з другога ж боку, для вытлумачэння яе з'яў адпаведнымі з'явамі моў роднасных неабходна вызначыць, частку якой сям"і і галіны складае дадзеная мова. Толькі такі разгляд ладу і саставу моў дае трывалую падставу для іх класіфікацыі.

1. Адпаведна паступоваму аналізу мовы можна падазяліць г р а м а т ы к у на тры вялікія часткі: 1/ фаналогію /фанетыку, або гукануочне, 2/ словаўтварэнне ў самым шырокім сэнсе гэтага слова і 3/ сінтаксіс.

1. Першай умовай паспяховага д а с л е д а в а н н я г у к а ў неабходна лічыць строгае і свядомае адрозненне гукаў ад адпаведных піпісшнннў; а паколькі ні за адною арфаграфіяй нельга прызнаць поўнай паслядоўнасці і дакладнасці ў абазначэнні гукаў <...> , неабходна пры разборы гукаў думаць пастаянна паралелямі: адзін элемент тэкой паралелі -- гук або спалучэнне гукаў, другі -- адпаведнае ім у дадзеным выпадку напісанне, літара або спалучэнне літар. Прадмет ф а н е т ы к і складаюць:

а/ разгляд гукаў з чыста фізіялагічнага пункту погляду, натуральныя ўмовы іх утварэння, іх развіцця і іх класіфікацыя <...> ;

б/ роля гукаў у механізме мовы, іх значэнне для чуцця народа, якое не заўсёды супадае з адпаведнымі катэгорыямі гукаў паводле іх фізічнай уласцівасці і абумоўлена, з аднаго боку, фізіялагічнаю прыродай, а з другога -- паходжаннем, гісторыяй гукаў; гэта

разбор гукаў з м а р ф а л а г і ч н а г а, словаўтваральнага пункту погляду. Нарэшце, прадмет фанетыкі складае

в/ генетычнае развіццё гукаў, іх гісторыя, іх этымалагічная і строга марфалагічная роднасць і адпаведнасць, — гэта разбор гукаў з пункту погляду г і с т а р ы ч н а г а.

Першая, фізіялагічная, і другая, марфалагічная, часткі фанетыкі даследуюць і разбіраюць законы і ўмовы жыцця гукаў... у адзін пэўны момант/статыка гукаў/, трэцяя ж частка — гістарычная — законы і ўмовы развіцця гукаў у часе /дынаміка гукаў/.

2. Падзел с л о в а ў т в а р э н н я, або марфалогіі, адпавядае паступоваму развіццю мовы: ён узнёўляе тры перыяды гэтага развіцця /аднаскладовасць, аглюцінацыю, або свабоднае супастаўленне, і флексію/. Часткі марфалогіі наступныя:

а/ навука пра карані — э т ы м а л о г і я;

б/ навука пра тэмаўтварэнне, пра словаўтваральныя суфіксы, з аднаго, і пра тэмы або асновы, з другога боку;

в/ навука пра флексіі, або пра канчаткі <...>.

<...>

3. С і н т а к с і с, або спалучэнне слоў /словазлучэнне/, разглядае словы як часткі сказаў і вызначае іх менавіта ў дачыненні да звязнай мовы, або сказаў <...> ; яно займаецца значэннем слоў і форм у іх узаемнай сувязі. З другога боку, яно робіць прадметам свайго разбору і цэлыя сказы як часткі большых цэлых і даследуе ўмовы іх спалучэння і ўзаемнай сувязі і залежнасці.

<...>

ПЫТАННІ

1. Якія пытанні даследуе мовазнаўства?
2. Што з'яўляецца прадметам чыстага і прыкладнага мовазнаўства?
3. Што вывучае граматыка? Сістэматыка?
4. З якіх трох частак складаецца граматыка?
5. Што складае прадмет фанетыкі?
6. Што разумее Бадуэн дэ Куртэне пад словаўтварэннем? Якія яго састаўныя часткі? Што яны вывучаюць?
7. Што з'яўляецца прадметам сінтаксісу?

Пры граматычным разглядзе мовы неабходна захоўваць х р а н а л а г і ч н ы прынцып, г.зн. прынцып аб"ектыўнасці ў адносінах да генетычнага развіцця мовы ў часе. Гэты прынцып генетычна" аб"ектыўнасці можна раскрыць трыма наступнымі палажэннямі:

Палажэнне 1-е. Дадзеная мова не нарадзілася раптоўна, а ўзніка-

ла паступова на працягу многіх стагоддзяў: яна ўяўляе [сабой] вынік своеасаблівага развіцця ў розных перыяды. Перыяды развіцця мовы не змяняліся па чарзе, як адзін каравульны другім, але кожны перыяд стварыў што-небудзь новае, што пры непрыкметным пераходзе¹ ў наступны складае падкладку для далейшага развіцця. Такія вынікі работы розных перыядаў, прыкметныя ў дадзеным стане пэўнага аб'екта, у натуральных гавуках называюцца пластамі; стасуючы гэту назву да мовы, можна гаварыць аб пластах мовы, выдзяленне якіх складае адну з галоўных задач мовазнаўства.

Палажэнне 2-е. Механізм мовы і наогул яе лад і састаў у цяперашні час уяўляюць вынікі ўсёй папярэдняй яму гісторыі, ... і наадварот, гэтым механізмам у пэўны час абумоўліваецца далейшае развіццё мовы.

Палажэнне 3-е. Надзвычай не да месца вымагаць лад мовы ў пэўны час катэгорыямі якога-небудзь папярэдняга або наступнага часу. Задача даследчыка заключаецца ў тым, каб падрабязным разглядам мовы ў асобных перыяды вызначыць яе стан, адпаведны гэтым перыядам, і толькі пазней паказаць, якім чынам вось з такога і такога ладу і саставу папярэдняга часу мог развіцца такі і такі лад і састаў часу наступнага. <...> ...Навука не павінна навязваць аб'екту чужыя яму катэгорыі і павінна ашукваць у ім толькі тое, што ў ім жыве, абумоўліваючы яго лад і састаў. <...>

<...> Гэта -- у н у т р а н а я г і с т о р ы я мовы або моў, якую неабходна адрозніваць ад знешняй іх гісторыі², што разглядае мову ў адносінах этналагічных, значыць, даследуе толькі тэс яе носбітаў і такім чынам складае адну частку прыкладнага мовазнаўства, а іменна дастасаванне сістэматыкі да этнаграфіі і этналогіі <...> .

¹ <...> ...Бясконца малое змяненне, якое адбылося ў адзін момант, паўтарыўшыся бяскончую колькасць разоў, прыводзіць нарэшце да пэўнай прыкметнай змены.

... іх першыя мовы часта былі імаверна не носбітаў, г.зн. з лёсамі індывідаў, якія гавораць на ёй, з лёсамі народа. У абсяг яе даследаванняў уваходзіць пашырэнне мовы як геаграфічнае, так і этнаграфічнае, агульны ўплыў замежных моў на дадзеную мову і наадварот, вырашэнне пытанняў, ці ўжываецца дадзеная мова

ПЫТАННІ

1. Што разумеє Бадуэн дэ Куртэнэ пад „храналагічным прынцыпам“? Якімі палажэннямі яго ілюструе? Растлумачце іх сутнасць?
2. Якія пытанні разглядае знешняя гісторыя мовы? Унутраная?
3. Як уплывае знешняя гісторыя мовы на ўнутраную і наадварот?

⟨...⟩ Пры сучасным поглядзе на навукі наогул і на мовазнаўства ў асаблівасці сапраўды навуковая класіфікацыя моў павінна быць узнёўленнем іх натуральнага развіцця і, з другога боку, павінна грунтавацца на істотна адрознівальных уласцівасцях.

і як літаратурная, ці яна жыве толькі ў народзе, якім саслоўям належаць людзі, што гавораць пэўнай мовай, ці пашырана мова /калі яна, зразумела, літаратурная/ са сваімі ўласнымі межамі, як у адносінах да прасторы /французская, нямецкая, англійская і наогул так званыя ўніверсальныя мовы/, так і ў адносінах да часу /лацінская, грэчаская, царкоўнаславянская/, і калі яна ўжываецца іншымі народамі, то для якіх іменна мэт і г.д. і г.д. — вось пытанні, што належаць знешняй гісторыі мовы. Унутраная ж гісторыя мовы займаецца развіццём мовы самой па сабе, жыццём мовы ⟨...⟩. Але яна не кляпоціцца пра лёс мовы, а толькі звяртае ўвагу на змены, якія адбываюцца ўнутры яе ж самоў. Унутраная гісторыя мовы даследуе, як народ гаворыць у пэўны час або на працягу многіх стагоддзяў і чаму так гаворыць, знешняя — колькі людзей гаворыць і калі /межы мовы/. ⟨...⟩ Знешняя і ўнутраная гісторыя мовы /аб'ект навукі, а не навука/ уплываюць узаемна адна на адну. Уплыў знешняй на ўнутраную здаецца больш моцны, чым наадварот. Ад уплыву замежных моў, ад літаратурнай апрацоўкі мовы, ад роду заняткаў людзей, што гавораць на дадзенай мове, ад геаграфічных умоў краіны, заселенай імі, і да т.п. залежыць паскарэнне або запаволенне і своеасаблівасць унутранага развіцця мовы. Уплыў унутранага гісторыі мовы на знешнюю зводзіцца больш або менш да паскарэння або запаволення развіцця літаратуры з прычыны большай або меншай падатлівасці мовы /уплыў, аднак, невялікі/ і да пытання пра зменлівасць мовы, да пытання, калі іменна мова змянілася ўжо настолькі, што яе неабходна ў адносінах да пэўнай, больш старажытнай эпохі лічыць ужо не той самай мовай, а яе нашчадкаў /гаворачы вобразна/, і да пытання, ці можна лічыць пэўныя гаворкі часткамі адной мовы ці самастойнымі цэлымі. ⟨...⟩

<...> Пры гэтым неабходна пастаянна мець на ўвазе, што пры-
цып генетычнага падзелу роднасных моў трэба шукаць не паводле
агульнапрынятага звычаю — у асобных фанетычных, лексічных і фар-
мальных адрозненнях, а ў агульных імкненнях, якія абумоўліваюць
своеасаблівае развіццё ўсяго механізма мовы, таму што толькі гэтыя
агульныя імкненні можна прызнаць характарыстычнымі і сталымі ўлас-
цівасцямі, што вылучаюць асобныя мовы ў асяроддзі усіх іншых, якія
знаходзяцца з імі ў больш або менш блізкай роднасці.

Побач з гэтай генетычнаю класіфікацыяй існуе таксама м а р ф а л
а г і ч н а я, якая падаляе мовы па асаблівасцях іх ладу і грун-
туецца менавіта на другой частцы граматыкі, г.зн. на марфалогіі,
або словаўтварэнні. <...> ...Мовы, якія адрозніваюцца адна ад ад-
ной марфалагічна, не могуць быць роднаснымі генетычна. <...> На-
адварот, мовы, генетычна розныя, могуць належаць да той самай ка-
тэгорыі з марфалагічнага пункту погляду, г.зн. яны могуць адносіцца
да аднаго таго ж або, па меншай меры, падобнага ладу. <...>

<...>

Б. Граматыкай і сістэматыкай вычэрпваецца навуковае даследаванне
гістарычна дадзеных моў. У другім раздзеле чыстага мовазнаўства раз-
біраюцца пытанні, якія знаходзяцца па-за межамі гістарычных дадзе-
ных. Тут гаворыцца пра пачатак слова чалавечага, пра пачатковае
яго ўтварэнне, пра агульныя псіхічна-фізіялагічныя ўмовы яго бес-
перапыннага існавання, пра ўплыў светапогляду народа на своеасаб-
лівае развіццё мовы і, наадварот, пра значэнне мовы для псіхічна-
га развіцця народа і да т.п. <...>

Што ж да п р ы к л а д н о г а мовазнаўства, то яно заключаець-
ца:

1/ у даскасаванні дадзеных з граматыкі да пытанняў з галіны
міфалогіі <...>, старажытнасцей і гісторыі культуры наогул /па-
раўнанне слоў, важных у культурна-гістарычных адносінах, красу
якіх складае першабытная, або дагістарычная, гісторыя, што аднаў-
ляецца пры дапамозе мовазнаўства і называецца таксама лінгвістыч-
най палеанталогіяй/, у вызначэнні з дапамогай граматычных даследа-
ванняў узаемнага ўплыву народаў адзін на аднаго і г.д.;

2/ у даскасаванні дадзеных з сістэматыкі да этнаграфічных і эт-
налагічных пытанняў і да пытанняў з гісторыі народаў увогуле /па-
дзел моў у сувязі з натуральным падзелам чалавецтва/ і інш.; і на-
рэшце,

3/ у даскасаванні вынікаў даследавання другога раздзела/аб па-

чатку мовы і г.д./ да пытанняў, якія складаюць прадмет антрапалогіі і да т.п./ прычым лінгвістыка мае, між іншым, толькі другарадную важнасць/.

ПЫТАННІ

1. Што разумее Бадуэн дэ Куртэнэ пад паняццем „сапраўды навуковая класіфікацыя моў“?
2. Які прынцып пакладзены ў аснову генеалагічнай класіфікацыі моў? Марфалагічнай?
3. У чым сутнасць прыкладнога мовазнаўства?

ПРА ЗАДАЧЫ МОВАЗНАЎСТВА*

I

Так, напрыклад, мы адрозніваем індывідуум ад племя, народу; і такім чынам мы маем мову індывідуальную ў адрозненне ад мовы племя або народа, развіццё індывідуальна-моўнае ў адрозненне ад гісторыі мовы цэлага племя або народа.

<...>

Што ж да мовы, то пра развіццё моўных асаблівасцей можна гаварыць толькі адносна індывідуума. У дачыненні да племянной мовы пра гэта гаворкі быць не можа. Спачатку выключаем з даследавання мовы племя ўсё развіццё індывідуальных моў да таго, як дзіця авалодвае дадзенай мовай ва ўсёй яе паўнаце. Хіба можа быць бесперапыннасць развіцця ў моўных зносінах розных індывідуумаў? Кожны індывідуум пачынае развіццё ўласнай мовы зноў, атрымліваючы, можа быць, успадчыну ад продкаў толькі розную ступень моўных здольнасцей наогул.

<...> У моўных зносінах індывідуум можа развівацца толькі ў грамадстве, але мова як грамадская з’ява развіцця не мае і мець не можа. Яна можа мець толькі гісторыю.

Гісторыя — гэта паслядоўнасць аднародных, але розных з’яў, звязаных паміж сабой прычынасцю не непасрэднай, а толькі апасродкаванай. Такую паслядоўнасць з’яў знаходзім, напрыклад, у геалогіі <...>

Такого рода паслядоўнасць мы бачым і ў мове. Такім чынам, мова племя, нацыянальная мова, мова як грамадская з’ява можа мець толькі гісторыю, але не развіццё.

*

У кн.: И.А.Бодуэн де Куртэнэ. Избранные труды по общему языкознанию. Т. 1. М., 1963.

Такая адна з задач мовазнаўства, якая датычыць адрознення паміж індывідам і чалавечым грамадствам.

ПЛАННІ

1. Якія тыпы моў адрознівае Бадуэн дэ Куртэнэ?
2. Як ён трактуе паняцце „развіццё мовы“?
3. Якое адрозненне выяўляе паміж індывідуальнай мовай і племянной /нацыянальнай/?
4. Ці супадаюць у трактоўцы Бадуэна дэ Куртэнэ паняцці „гісторыя“ і „развіццё“?

П

Другую задачу мовазнаўства мы атрымаем, калі звернем увагу на пачатак мовы, або на яе ўтварэнне ва ўсяго віда, ва ўсяго чалавечага роду ў адрозненне ад ужо ўтворанай, гатовай мовы.

Для індывідуума пачатак маўлення з’яўляецца пачаткам яго моўнага развіцця, для цэлага ж чалавечага роду пачатак мовы з’яўляецца пачаткам яго гісторыі.

<...>

Ці зусім пазбаўлены жывёлы дару мовы? Руплівыя даследаванні паказалі, што ў многіх жывёл мы сустракаем нібыта зародкі мовы. Так, напрыклад, кошкі, якія кормяць і апякуюць сваіх дзіцянят, ужываюць да дзесяці відаў мадуляцый голасу для выражэння то пагрозы, то ласкі, то заахвочвання, то прываблівання да сябе і г.д. <...> Якая разнастайная мова птушак, асабліва свойскіх, вядома кожнаму, хто меў магчымасць за імі назіраць. Ва ўсякім выпадку, нельга адмаўляць таго, што некаторыя віды жывёл карыстаюцца мадуляцый голасу як сродкам для ўзаемнага разумення. Аднак гэта ўсё ж не чалавечая мова, не мова, якая складаецца з мноства выпадковых сімвалаў, звязаных самым розным чынам. Мова жывёл мае характар неабходнасці, непасрэднасці і няэменнасці, г.зн. рысы, прама супрацьлеглыя сутнасці чалавеча мовы. Такая, прынамсі, мова вядомых нам свойскіх птушак і жывёл. <...>

<...>

Улічваючы, што структура моў ровных груп прынцыпова розная і нельга ні ў якім выпадку зводзіць яе да агульнага, г.зн. выводзіць з нейкага старажытнага агульнага, аднолькавага стану, узважыўшы далей тое, што некаторыя чалавечыя плямёны толькі ствараюць сабе мову, у той час як ірм’я ў гэтых адносінах прайшлі многія стадыі развіцця і вымяраюць, напэўна, сваё моўнае жыццё сотнямі тысяч гадоў, — улічваючы ўсё гэта, мы павінны канчаткова прыйсці да высно-

вы, што паданне, або міф, пра паходжанне усіх людзей ад адной пары не можа быць фактам навукі.

Таксама неабходна адмовіцца ад меркавання пра ўтварэнне цэлага чалавечага роду ў якой-небудзь мясцовасці ад аднаго статка жывёл ніжэйшага віду. Чалавек, як істота грамадская і надзеленая мовай, узнік у розных мясцінах і ў розны час, ён узнікаў многа разоў, незалежна адзін ад аднаго, з розных груп або статку ніжэйшага віду антрапоідаў. <...>

<...>

ПЫТАННІ

1. З чым звязвае Бадурэн да Куртэнэ пачатак моўнага развіцця індывідуума?

2. Што ён піша пра мову жывёл? Чым яна адрозніваецца ад чалавечай мовы?

3. Якія моўныя доказы прыводзіць, каб абвергнуць міф пра паходжанне ўсіх людзей ад „адной пары“?

4. Якую думку выказвае вучоны пра „ўтварэнне цэлага чалавечага роду“?

III

<...> Мова племянная, або нацыянальная, як дэлае, як збор усяго, што ёй належаць, што да яе адносіцца, існуе толькі ў ідэале. <...> Магчыма, напрыклад, што ўсё, што адносіцца да паняцця польскай мовы, ніколі не было рэалізавана, ніколі не было адлюстравана. <...>

<...>

Такім чынам, гэтая частка граматыкі ставіць перад сабой пытанні: які від маюць галоўныя, цэнтральныя элементы /карані/ слоў? паказчыкамі якіх унутраных адносін слова яны з'яўляюцца і ці існуюць наогул такія паказчыкі? якое месца яны займаюць у адносінах да галоўнага элемента? адкуль гістарычна паходзяць такія значныя часткі слоў або элементы?

Частка граматыкі, якая адказвае на гэтыя і падобныя пытанні, называецца марфалогіяй, або навукай пра словы і іх састаўныя часткі.

Яна дзеліцца:

а/ на навуку пра ўтварэнне слоў, словаўтварэнне;

б/ на навуку пра змяненне слоў, флексію, якая пры даследаванні нашых моў складаецца, аказваецца, з двух галоўных раздзелаў — скланення і спражэння.

Пасля марфалогіі ў вузкім значэнні гэтага слова ідзе сінтаксіс, або навука пра сказ як простую адзінку і як пра адзінку, што складаецца з слоў. Тут мы разглядаем спосаб злучэння слоў у сказы, даследуем прынцыпы злучэння слоў у сказе і да т.п.

Усё гэта, разам узятае, марфалогія ў вузкім значэнні слова і сінтаксіс, складае марфалогію ў самым шырокім разуменні.

<...>

ПЫТАННІ

1. Якой думкі прытрымліваецца Бадуэн дэ Куртэнэ адносна існавання племянно^й /нацыянальнай/ мовы?

2. Што вывучае марфалогія ў „самым шырокім разуменні“? З якіх частак яна складаецца і што яны вывучаюць?

IV

<...> Класіфікацыя моў можа грунтавацца толькі на дакладным выўленні іх адрозненняў і падабенства, і перш за ўсё падабенства.

Падабенства паміж мовамі бывае дзвюх родаў.

1. Яно можа грунтавацца на генеалагічнай роднасці нароцёў і плямён у моўных адносінах.

2. Або яно з'яўляецца агульным падабенствам стану і змянення, зусім незалежна ад гістарычных або генеалагічных сувязяў.

Генеалагічная роднасць моў і заснаванае на ёй падабенства можа існаваць толькі паміж мовамі, якія ўяўляюць сабой розныя відазмяненні аднаго і таго ж моўнага матэрыялу. Так, напрыклад, славянскія мовы роднасныя і падобныя адна да адной, таму што ўсе яны з'яўляюцца рознымі відазмяненнямі, або мадыфікацыяй, аднаго і таго ж старажытнаславянскага моўнага стану. <...>

Супастаўленне і паралельнае даследаванне роднасных моў з'яўляецца прадметам так званай параўнальнай граматыкі.

Другога віду класіфікацыя моў, класіфікацыя марфалагічная, або структурная, грунтуецца на падабенстве моўных станаў і кірунку змяненняў у розных мовах незалежна ад іх гістарычных сувязей, змяненняў. <...>

Марфалагічныя класіфікацыі, створаныя да цяперашняга часу, могуць быць толькі вельмі недакладнымі, галоўным чынам з-за вялізнай колькасці зусім яшчэ не даследаваных моў. <...>

<...>

ПЫТАННІ

1. На якіх прынцыпах можа грунтавацца класіфікацыя моў?

2. Якое бывае падабенства паміж мовамі?
3. Паміж якімі мовамі можа існаваць „генеалагічная роднасць“?
4. Прадметам якога раздзела мовазнаўства з’яўляецца супастаўленне роднасных моў?
5. На якім прынцыпе грунтуецца марфалагічная класіфікацыя моў?
6. Чым тлумачыць Бадуэн дэ Куртэнэ недакладнасці існуючых марфалагічных класіфікацый моў?

У

<...> Паколькі аснова мовы з’яўляецца чыста псіхічнай, цэнтральна-магавой, то, значыць, мовазнаўства адносіцца да псіхалагічных навук. Але паколькі мова можа рэалізавацца толькі ў грамадстве і паколькі псіхічнае развіццё чалавека наогул магчымае толькі ў зносінах з іншымі людзьмі, значыць, мы маем права сказаць, што мовазнаўства — навука псіхалагічна-сацыялагічная. Тым ж, хто лічыць мову „арганізмам“ і адносяць мовазнаўства да натуральных навук, памыляюцца.

У сувязі з тым, што ў мове дзейнічаюць і псіхічныя, і грамадскія фактары, мы павінны лічыць дапаможнымі для мовазнаўства навукамі галоўным чынам псіхалогію, а затым сацыялогію як навуку пра ўзаемныя людзей у грамадстве, навуку аб грамадскім жыцці.<...>

ж ж ж

<...> У навуцы можна з карысцю выкарыстоўваць мовазнаўства пры даследаваннях гісторыі паняццяў, у псіхалогіі, у міфалогіі і да т.п.

<...>

<...> Пры дапамозе дадзеных мовы мы даведваемся, як жыў пэўны народ, як апрапаўся, якое ў яго было жыллё, якія свойскія жывёлы, ці быў ён земляробчы або вандроўным народам, якія ведаў элакі або расліны наогул, якія былі ў яго сямейныя адносіны, як ён быў арганізаваны ў прававых адносінах, і г.д. і г.д.

Не апошняе значэнне мае мовазнаўства і для этнагенезу, або навукі пра паходжанне народаў, для гісторыі народаў і г.д., хоць тут глеба больш хісткая.

<...>

ПЫТАННІ

1. Якія аргументы прыводзіць Бадуэн дэ Куртэнэ, каб даказаць, што мовазнаўства — навука псіхалагічна-сацыяльная?
2. У якіх галінах навукі могуць быць выкарыстаны дадзеныя мовы?

Пра што можна меркаваць на падставе гэтых дадзеных?

НЕКАТОРЫЯ Э АГУЛЬНЫХ ПАЛАЖЭННЯЎ, ДА ЯКІХ ДАВЯЛІ
БАДУЭНА ЯГО НАЗІРАННІ І ДАСЛЕДАВАННІ Э"ЯЎ МОВЫ *

1/ Няма ніякіх „гукавых законаў“. 2/ Адносіць мову да „арганізмаў“, мовазнаўства ж да прыродных навук ёсць пустая фраза, без фактычнай падкладкі. 3/ Сутнасць чалавечай мовы выключна псіхічная. Існаванне і развіццё мовы абумоўлена чыста псіхічнымі законамі. Няма і не можа быць у маўленні чалавечым ці ў мове ні адной э"явы, якая не была б разам з тым псіхічнай. 4/ Паколькі мова магчымая толькі ў чалавечым грамадстве, то апроча псіхічнага боку мы павінны адзначыць у ёй заўсёды бок сацыяльны. Асновай мовазнаўства павінна служыць не толькі індывідуальная псіхалогія, але і сацыялогія /да гэтага часу, на жаль, не настолькі яшчэ распрацаваная, каб можна было карыстацца яе гатовымі вывадамі/. 5/ Законы жыцця і развіцця мовы яшчэ не адкрытыя, і яны могуць быць здабытыя толькі шляхам стараных індукцыйных даследаванняў. <...> 6/ Прычынаю, рухавіком ўсіх змяненняў мовы з"яўляецца імкненне да зручнасці, імкненне да аблягчэння ў трох галінах моўнай дзейнасці: у галіне вымаўлення /фанацыі/, у галіне слухання і ўспрыняцця /аўдыцы/, і, нарэшце, у галіне моўнага мыслення /цэрэбрацыі/. 7/ Усе існуючыя і некалі існаваўшыя мовы ўзніклі шляхам змянення. <...> 8/ Многія асаблівасці гістарычна ўтвораных моў можна растлумачыць толькі пры дапушчэнні некалі працэсу змяненняў рэальных ім'яў і моў. <...> 11/<...> У мове, як і прыродзе, усё жыве, усё рухаецца, усё змяняецца. Спакон, змяненне, асноў — з"ява ўяўная; гэта прыватны выпадак руху пры умове мінімальнага змяненняў. Стацька мовы ёсць прыватны выпадак ле дзіміткі або, хутчэй за ўсё, кінематыкі. <...> 14/ Неабходна брыць прадмет даследавання такім, якім ён ёсць, не навязваючы яму чужыя яму катэгорыі. <...> 18/ Для мовазнаўства як навукі ўсебаковага абгульвальнай найбольш важным з"яўляецца даследаванне жывых, г.зн. цэнтр існуючых, моў, чым моў, якія зніклі і ўзнаўляюцца толькі на пісьмовых помніках. <...> Толькі лінгвіст, які вывучыў усебакова жывую мову, можа дазваляць сабе выказаць меркаванні пра асаблівасці моў памерлых. Вывучэнне моў жывых павінна папярэднічаць

* У кн.: И.А.Бодуэн де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. Т. 1. М., 1968.

даследаванню моў зніклых. <...> 20/ Штурскі да істотных змяненняў племянной мовы навіраюцца галоўным чынам у мове дзяцей. Дзеці праяўляюць імкненне да пэўных значных змяненняў вымаўлення і марфалагічнага ладу мовы. У далейшым яны вывучаюцца гаварыць „правільна“, нахштат навакольных, але дадзены штуршок не застаецца без слядоў. <...> 21/ Род чалавечы, як збор істот грамадскіх і адораных мовай, паходзіў многа разоў, у розных месцах і ў розны час. Пачатак мовы не монагенетычны, а полігенетычны. 22/ Пры разглядзе мовы неабходна строга адрозніваць яе развіццё ад яе гісторыі. Гісторыя складаецца з простаі паслядоўнасці з"яў аднародных, але розных. Развіццё ж заключаецца ў бесперапыннасці змяненняў не феноменальных /якія датычаць толькі з"явы/, але істотных. Развіццё ўласціва мове індыўдуальнай, гісторыя ж — мове племянной.

ПЫТАННІ

1. Як ставіцца Бадуэн дэ Куртэнэ да фанетычных законаў? Ці падзяляеце вы такі пункт погляду? Чаму?
2. Да якіх з"яў ён адносіць мову? Якія прыводзіць абгрунтаванні?
3. Што з"яўляецца прычынаю моўных змен?
4. Якім шляхам узніклі і ўзнікаюць мовы?
5. Як разумеюць вучоны ўзаемаадносіны статыкі і дынамікі? Што ён пра гэта піша?
6. Якім павінен быць прадмет лінгвістычнага даследавання?
7. Вывучэнню якіх моў аддае перавагу Бадуэн дэ Куртэнэ? Чаму?
8. Дзе закладаюцца змены племянной мовы?
9. Што піша вучоны пра пачатак чалавечай мовы?
10. Як ён трактуе паняцці гісторыі і развіцця мовы? Якім мовам яны ўласцівыя?

ФАНЕМА*

Фанема <...> — мовазнаўчы тэрмін: псіхічна жывая фанетычная адзінка. Пакуль мы маем дачыненне да часовага гаварэння і слухання, нам дастаткова тэрміна г у к, які абазначае найпрасцейшую фанатычную, або вымаўленчую, адзінку, што выклікае адзінае акустыка-фанетычнае ўражанне. Але калі мы станем на падмурак сапраўднай мовы, якая існуе ў сваёй бесперапыннасці толькі псіхічна,

* У кн.: И.А.Бодуэн де Куртэнэ. Избранные труды по общему языкознанию. Т. 1. М., 1963.

толькі як свет уяўленняў, нам ужо не будзе дастакова паняцця г у к а і мы будзем шукаць другі тэрмін, які можа абазначыць псіхічны эквівалент гука. Менавіта такім тэрмінам і з'яўляецца тэрмін ф а н е м а. Вымаўляючы, напрыклад, польскае слова *нога*, мы вымаўляем чацвяры гукі, якія ўтвараюць два склады. Але вымаўленне гэта канчаецца, пакідаючы ў душы акустычна-фанетычны след... <...> Уяўленне гука *п*, які вымаўляецца з дапамогай прырэднёзвучнага змычкі, адкрыцця поласце носу, акустычнага вагання галасавых звязак, без прыбліжэння сярэдняй часткі языка да падняб'я і г.д., -- уяўленне гэта і ёсць фанема *п*. <...> У слове *нога* тая ж самая фанема *г*, што і ў словах *нога*, *нога*, *ногати*, і розніца паміж імі -- гэта розніца вымаўленых гукаў, розніца не псіхічная, а фізіялагічная, залежная ад умоў вымаўлення: адной фанеме *г* адпавядаюць тут два гукі -- *г* і аслаблены *к*. Такім чынам, фанема -- гэта адзіны непадзельны ў моўных адносінах антрапафанічны вобраз які ўзнік з цэлага шэрагу аднолькавых і адзіных уражанняў, асацыяваных з акустычнымі і фанетычнымі /вымаўленчымі/ уяўленнямі. Інакш кажучы, фанема -- гэта адзінае фанетычнае ўяўленне, якое ўзнікла ў душы шляхам псіхічнага зліцця ўражанняў, атрыманых ад вымаўлення аднаго і таго ж гука. <...>

ПЫТАННІ

1. Чым была абумоўлена неабходнасць уяўлення ў лінгвістычны ўжытак тэрміна „фанема“? Як Бадуэн дэ Куртэнэ абгрунтоўвае гэта?
2. Як ён трактуе паняцце фанемы?

МОВАЗНАЎСТВА, АБО ЛІНГВІСТЫКА, XX СТАГОДДЗЯ

<...> Колішні арыстакратызм, прывіты пакланеннем перад зрудыцыяй філалогіі, якая прыёнае вартымі даследавання толькі высакародныя мовы, літаратурныя мовы, адзначаныя як боскія або велічныя, -- гэта прыстакратызм павінен быў уступіць усё ўзрастальнаму дэмакратызацыйнаму мовазнаўчага мыслення. Сёння няма такой мовы, якая не лічылася б вартай вывучэння.

<...>

У сувязі з генетычнай класіфікацыяй моў навука вызвалілася і ад уяўлення, што санскрыт нібыта быў першапачатковай мовай арыя-еўрапейскага племя, а, напрыклад, стараславянская, або старажытнацаркоўнаславянская, мова -- першапачатковай мовай славянскай сям'і; наогул сталі разумець, што першапачатковыя мовы гэтых сем'яў і плямёнаў не маглі захавацца ў выніку змяненняў у розных

кірунках.

<...>

У мовознаўства быў уведзены прынцып паступовага развіцця, эвалюцыі; пачалі звяртаць увагу на адносную храналогію змяненняў і часавую паслядоўнасць у моўных працэсах, сталі адрозніваць у мове асобныя напластаванні, г.зн. разглядаць моўныя з'явы ў гістарычнай перспектыве, а не ў адной часовай плоскасці, як гэта было ў індыйцаў. Эвалюцыянізм патрабаваў, каб улічваліся законы генетычнай пераемнасці і прыстасаванні, або акамадацыі, і адначасова даваў магчымасць навукова растлумачыць так званыя „правілы“ і „выключэнні“.

<...>

Строгае і ўмелае пранікненне ў гістарычную паслядоўнасць моўных працэсаў <...> дае магчымасць не толькі рэканструяваць ранейшы стан, але і прадказаць будучае развіццё даследуемых моў.

Сёння мы ведаем, што ў мове, таксама як і ў з'явах жыцця, пануе бесперапыннае змяненне, вечны рух <...>, а ўплыў фактараў, у дадзены момант бясконца малых, але пастаянна дзеючых выклікае карэньныя змены.

<...>

Побач з даследаваннем моў плямёнаў і народаў, якія знаходзяцца на розных ступенях развіцця, пачалі старанна даследаваць мову /маўленне/ індывідуума. Гэта даследаванне індывідуальнага маўлення, асабліваасцю якога з'яўляецца бесперапыннае развіццё, г.зн. развіццё ў дакладным разуменні гэтага слова, цалкам адносіцца да агульнага мовознаўства, у той час як даследаванне ўсякага роду племянных і народных моў з уласцівай ім традыцыяй і наогул гісторыяй адносіцца перш за ўсё да гістарычнага мовознаўства. <...>

<...>

У XIX ст. былі дасягнуты таксама важныя поспехі ў вывучэнні самога моўнага матэрыялу. Было выяўлена, што кельцкая, армянская, албанская, а таксама старажытныя мовы Малой Азіі належаць да індаеўрапейскай групы моў. <...>

Апрача таго, было выяўлена і даследавана многа іншых моў, як тых, што зніклі і адлюстраваны толькі ў помніках, так і тых, што існуюць яшчэ па сённяшні дзень; усё гэта выключна пашырыла круггляд моваведаў. Дастаткова прыгадаць расшыфроўку акадскай і шумерскай моў, даследаванне этрускай і баскай моў, дакладнае апісанне многіх каўказскіх, угра-фінскіх, урала-алтайскіх, амерыканскіх, афрыканскіх, аўстраліяўскіх, полінезіяўскіх, усходнесібірскай /палеа-

азіяцкіх. — В.Р./ і іншых моў.

Пры гэтым часам удавалася вызначыць генетычную сувязь або роднасць нядаўна адкрытых моў і ўжо вядомых раней сем'яў. Так, найрыклад, расшыфраваны ў другой палове XIX ст. помнікі акадскай і шумерскай моў /на тэрыторыі былой Халдэі/ даюць нам падставы разглядаць гэтыя мовы як старажытных прадстаўнікоў урала-алтайскай, або „туранскай“, групы, толькі з іншай марфалагічнай будовай. Магчыма, што з гэтай жа групай звязана, паводле самых новых даследаванняў прафесара Капенгагенскага ўніверсітэта В.Томсена, і мова старажытных этрускаў.

<...>

Дэмакратызацыя мовазнаўства, якая абвясціла лозунг раўнапраўнасці для навукі народных гаворак і літаратурных моў, прывяла ў XIX ст. да стварэння асобнай галіны мовазнаўчых даследаванняў, — дыялекталогіі, або навукі аб гаворках. <...>

Побач з дыялекталогіяй атрымала развіццё эпиграфіка, або навука пра надпісы, якая дазваляе вызначыць асаблівасці не толькі старажытных, не існуючых цяпер гаворак, але і гаворак, якія існуюць у цяперашні час, так што яна становіцца дапаможнай дысцыплінай для дыялекталогіі. Навука пра надпісы ў шырокім разуменні гэтага слова ўключае і даследаванне пісьмовых твораў дысальфабетыкаў, г.зн. людзей, якія не дасканала валодаюць арфаграфіяй. Гэта дае магчымасць выкарыстаць пісьмовыя помнікі для дыялекталогічных вывадаў.

На ўсіх гэтых раздзелах мовазнаўства /у даследаванні як індыўідуальных моў, так і цэлых моўных тэрыторый некаторых плямёнаў, у даследаванні народных гаворак і літаратурных моў, жывой мовы і пісьмовых помнікаў і г.д./ мы звяртаем увагу на розныя бакі моўнага жыцця, існуючых раздзелаў граматыкі, як агульнай, так і прыватнай:

Фанетыка /фаналогія/, г.зн. навука пра гукавыя ўяўленні або вымаўленне, якая падзяляецца на антрапафоніку /фізіялогію чалавечага мовы/ і псіхафанетыку;

Марфалогія — навука пра будову слоў /марфалогія ў дакладным разуменні/ і навука пра будову сказа /сінтаксіс/;

лексікалогія /лексікалогія. — В.Р./, або навука пра слова наогул;

семасіялогія /семантыка — навука пра значэнне слоў, г.зн. пра спалучэнне моўных і пазамоўных уяўленняў;

этымалогія займаецца саставам слоў і іх значных частак з пункту погляду гістарычнай роднасці.

Ва ўсіх гэтых раздзелах навукі ў XIX ст. было зроблена надзвычай многа шчаслівых і ўдалых адкрыццяў. Да гэтага часу больш адасобленай засталася лексіялогія. Больш за ўсё развілася антрапафоніка, таму што ў гэтай галіне працавалі не толькі спецыялісты-моваведы, але і фізікі, фізіёлагі і інш.

Антрапафоніка, якая называецца таксама фізіялогіяй чалавечай мовы, уяўляе сабой асобную навуку, што займаецца даследаваннем умоў вымаўлення і фанатычна-аўдыцыйнага ўзнаўлення мовы. <...>

Антрапафоніка -- гэта частка агульнай фанетыкі, другой часткай якой з'яўляецца псіхафанетыка і гістарычная фанетыка, якая адносіцца ўжо цалкам да ўласна псіхалагічнага мовазнаўства. <...>

Побач з фанетыкай стаіць марфалогія слова, якая асабліва ў дастасаванні да арыяеўрапейскіх моў у апошнія тры дзесяцігоддзі мінулага стагоддзя ператварылася ў дакладную навуку <...>.

У апошнія гады на трывалую аснову стала навук пра значэнне слоў; або пра спалучэнне моўных уяўленняў з пазамоўнымі, якая называецца семасіялогіяй, або семантыкай /працы Брэалі і інш./.

У галіне этымалогіі, якая займаецца саставам слоў і іх значных частак з пункту погляду гістарычнай роднасці ў межах як адной мовы, так і розных, было зроблена ў XIX ст. надзвычай многа шчаслівых і ўдалых знаходак, якія прадіваюць святло на развіццё чалавечых паняццяў у самых розных галінах мыслення і жыцця.

У XIX ст. усталываліся навуковыя асновы класіфікацыі і сістэматызацыі моў; пачалі старанна даследаваць уплыў адных моў на другія, звярнулі ўвагу на тое, як утвараюцца змешаныя мовы /Шухарт, Петрычэйку-Хаждэў/.

Дастасаванне лінгвістычных падзеных да даследаванняў у галіне іншых навук /міфалогіі, гісторыі крыўдчых уяўленняў, этналогіі і г.д./ дало больш або менш спрыяльныя вынікі. Асабліва трэба ўспомніць аб спробах аднавіць карціну першабытнай культуры пры дапамозе мовазнаўчых супастаўленняў /Кун, Піктэ, Шрадэр.../.

Найноўшае мовазнаўства менш за ўсё знайшло выкарыстанне ў педагогіцы, пры вывучэнні моў у школе, хоць, з другога боку, нельга адмаўляць таго, што наогул метадыка практычнага вывучэння моў у XIX ст. значна ўдасканалілася. <...>

ПЫТАННІ

1. Якога погляду прытрымліваецца Бадуэн дэ Куртэнэ на вывучэнне моў?
2. Што ён піша пра першапачатковыя мовы асобных плямёнаў і сем'яў?

3. Якая роля ў мовазнаўстве „прыцыпу эвалюцыі“?
4. Што дае „пранікненне ў гістарычную паслядоўнасць моўных працэсаў“?
5. Што з’яўляецца аб’ектам агульнага мовазнаўства? Гістарычнага?
6. Якія поспехі былі дасягнуты ў XIX ст. у вывучэнні моў? У вызначэнні іх генетычна* сувязі?
7. Якія галіны мовазнаўства атрымалі развіццё ў XIX ст.? Што яны вывучаюць?
8. Якія раздзелы граматыкі выдзяляе Бадуэн дэ Куртэнэ? Што яны вывучаюць?

У самай найбліжэйшай будучыні, г.зн. ужо ў XX ст., мовазнаўству дзевяццацца вырасць наступныя задачы:

1. Да канца вызваліцца ад схаластычных поглядаў, якія ідуць ад першапачатковых граматычных даследаванняў грэкаў і рымлян, а таксама ад больш позняга налёту ідэй, па-рабску перанятых ад індыйскіх граматыкаў, або ад граматыкаў арабскіх... У сувязі з гэтым існаваўшая да гэтага часу лінгвістычная тэрміналогія павінна змяніцца карэнным чынам, змяніцца не толькі па форме, але і па сутнасці, у тым, што датычыць паняццяў.

2. Ажыццявіць думку Лейбніца і, беручы прыклад з натуралістаў, зыходзіць усюды і заўсёды з даследавання жывых моў, даступных для назірання, і толькі потым пераходзіць да разгляду моў, адлюстраваных толькі ў пісьмовых помніках старажытнасці.

3. Дзе толькі можна, выкарыстоўваць метады эксперыменту. Гэта лепш за ўсё можна ажыццявіць у антрапафоніцы, якая павінна пашырыць аб’ём сваіх назіранняў, уключыўшы, з аднаго боку, гукі жывёл, а з другога боку, мовы з асаблівасцямі вымаўлення, якія да гэтага часу заставаліся незразумелымі для нас. <...>

<...>

7. Даследаванне моўных фактаў павінна стаць строга аб’ектыўным, яно павінна быць канстатацый істотных фактаў дадзенай эпохі і дадзенай моўнай галіны без навязвання ім чужых катэгорый.

8. Першым, кардынальным патрабаваннем аб’ектыўнага даследавання павінна быць прызнана перакананне ў безумоўнай псіхічнасці /псіхалагічнасці/ і сацыяльнасці /сацыялагічнасці/ чалавечай мовы.

9. Паняцце „гукавых законаў“ павінна быць канчаткова адкінута мовазнаўствам і заменена яго псіхалагічным эквівалентам.

10. Мовы, якія даследуюцца, павінны падлягаць усебаковаму па-элементарнаму аналізу ва ўсіх магчымых кірунках.

11. Паняцце развіцця і эвалюцыі павінна стаць асновай лінгвістычнага мыслення. Гэта павінна прывесці *eo ipso* да выкаранення забабонаў, якія называюцца антрапацэнтрызмам, забабонаў, якія вырываюць чалавека з асяроддзя іншых жывых істот, а таксама да вызвалення ад маніі вялікасці, што заключаецца ў тым, што будова „нашых” /індаеўрапейскіх. — В.Р./ моў лічыцца вяршыняй марфалагічнага развіцця ў моўным свеце.

<...>

13. Лексікалогія, або навука пра словы, як асобая галіна граматыкі будзе тварэннем XX ст.

14. Магчыма, што будуць выяўлены новыя роднасныя сувязі паміж мовамі і групамі моў і нават прынцыпова зменіцца погляд на сутнасць міжмоўнай роднасці. Адкрыюцца зусім новыя цялягяды. Спробы, якія мелі месца да гэтага часу, у XIX ст., супастаўлення ў генетычным плане моў семіцкіх і арыаеўрапейскіх або угра-фінскіх і арыаеўрапейскіх не маглі закончыцца поспехам з-за адсутнасці дастатковых навуковых доказаў. Можа быць, XX стагоддзю пашанцуе ў гэтых адносінах. Адным з найбліжэйшых і першарадных адкрыццяў у гэтай галіне з’явіцца доказ генетычнай роднасці групы семіцкіх моў з каўказскімі /грузіна-мігрэльскімі/ мовамі...

15. Моўныя абагульненні будуць ахопліваць усё больш шырокія абсягі і ўсё больш аб’ядноўваць мовазнаўства з іншымі навукамі: з псіхалогіяй, з антрапалогіяй, з сацыялогіяй, з біялогіяй.

<...>

17. <...> Але мовазнаўства можа прынесці карысць у найбліжэйшай будучыні, толькі вызваліўшыся ад абавязковага саюза з філалогіяй і гісторыяй літаратуры. Перш за ўсё ўніверсітэцкія мовазнаўчыя кафедры павінны стаць самастойнымі і аб’яднацца хутчэй з кафедрамі сацыялагічнымі і прыродазнаўчымі, чым з філалагічнымі.

<...> Але для дасягнення гэтага трэба пакончыць з уяўленнем, нібыта навука аб мове пачынаецца з „мёртвых” моў, а навучанне замежным мовам павінна адбывацца пры дапамозе перакладу, без выкарыстання нагляднага метаду. У школах граматычная тэрміналогія павінна стаць аднастайнай, а асновай засваення граматычных паняццяў павінна служыць „родная” мова або іншая, належным чынам засвоеная. Майстэрства выкарыстання моўнага матэрыялу для педагагічных мэт будзе заключацца ў асэнсаванні вучнямі неўсвядомленых моўных працэсаў. <...>

ПЫТАННІ

1. Якія задачы дзевяцэца вырашыць мовазнаўству ў XX ст.? у чым іх сутнасць?

2. Якія з гэтых задач не атрымалі, на вашу думку, належнага вырашэння ў сучаснай лінгвістыцы? Якія з іх актуальныя і ў наш час, а якія — страцілі актуальнасць? Чаму?

ЗАЎВАГІ НА ПАЛЯХ ТВОРА В.В.РАДЛОВА*

/Пра тыпалогію моў/

<...> 2/ <...> ...Лінгвістычная тэорыя аб паступовасці ў развіцці моўных форм бачыць перад сабою толькі ўдасканаленне, г.эн. пераход ад самай недасканалай „ізаляцыі“ цераз больш дасканалую „аглюцінацыю“ да самай дасканалай „флексіі“. З другога боку, нішто, апроча хіба прадуманай ідэі, не дае нам падстаў лічыць марфалагічны тып, уласцівы, між іншым, кітайскай мове, чымсьці адносна ніжэйшым, што развіваецца затым у тып „аглюцінацыйны“, з якога, дзякуючы ўсё большаму ўдасканаленню, атрымліваецца, нарэшце адзіна-вырачавальная флексія. <...>

<...>
5/ Усё тое, што гаворыцца пра адзворненне так званай „флексіі“ і так званай „аглюцінацыі“, да такой ступені неапраўдана, неакрэслена, забытана, што наўрад ці знойдзецца чалавек, які вырашыцца даць свядома дакладнае азначэнне таго і іншага марфалагічнага тыпу. <...>

6/ <...> Адным словам, зробленыя да гэтага часу спробы класіфікаваць мовы з пункту погляду марфалагічных тыпаў трэба лічыць няўдалымі і аджыўшымі свой век. Яны належыць гісторыі навукі <...>

<...>
8/ Мы павінны не класіфікаваць мовы, а толькі даваць параўнальную характарыстыку людзей паводле ўласцівага ім моўнага мыслення.

<...>
11/ Пад „марфалогіяй мовы“ неабходна разумець пабудову мовы ў самым шырокім сэнсе гэтага слова, г.эн. не толькі марфалогію ў цесным сэнсе, або пабудову слоў ... але, апроча таго, сінтаксіс, або пабудову сказа <...>. Найпрасцейшымі адзінкамі марфалогіі

* У кн.: И.А.Бодуэн де Куртене. Избранные труды по общему языкованию. Т. 2. М., 1963.

ў цесным сэнсе з "яўляюцца марфемы /карані, прыстаўкі, суфіксы, афіксы, прэфіксы, канчаткі, асновы, або тэмы/, найпрасцейшымі адзінкамі сінтаксісу — сінтагмы, або з сінтаксічнага пункту гледжання непадзельныя словы. <...>

<...>

18/ <...> Але пры гэтым неабходна заўважыць, што ў кожнай адзінцы мовы і ў кожнай частцы адзінкі ёсць нешта пазамоўнае і нешта чыста моўнае <...>. Задача даследчыка, які займаецца найтанчэйшым аналізам моўных элементаў, заключаецца ў аддзяленні пазамоўнага ад чыста моўнага... <...>

19/ Пазамоўныя, семасіялагічныя ўяўленні распадаюцца на ўяўленні: 1/ з абсягу фізічнага свету /разам са светам біялагічным/; 2/ з абсягу свету грамадскага; 3/ з абсягу свету асабіста-псіхічнага. Адлюстраванне тых або іншых заўважаных у пазамоўным свеце адрозненняў у адрозненнях чыста моўных можа служыць падставай для параўнальнай марфалагічнай характарыстыкі асобных моўных мысленняў. Толькі для нязначнай часткі пазамоўных, семасіялагічных уяўленняў ёсць у моўным мысленні марфалагічныя экспаненты; большая ж частка гэтых пазамоўных уяўленняў складае ў адносінах да мовы групы так званых "скрытых моўных уяўленняў" <...>. Між іншым, у моўным мысленні могуць знаходзіцца або не знаходзіцца сталыя экспаненты для наступных пазамоўных уяўленняў: пол жывёл, які з "яўляецца крыніца" адрознення граматычных родаў; жыццё і яго адсутнасць; прыгоднасць для ежы і піцця; чалавечая асоба, у адрозненне ад усяго астатняга; пэўнасць і няпэўнасць; валоданне /уяўленні з свету грамадска-эканамічнага/; колькаснае мысленне /лік, прасторавыя вымярэнні, працягласць/; час фізічны і час гістарычны; грамадская залежнасць адных людзей ад другіх і г.д. Усё гэта можа служыць падставай для параўнальнай марфалагічнай характарыстыкі асобных моў.

<...>

21/ Усебакавая марфалагічная характарыстыка моўнага мыслення павінна лічыцца з фактам наяўнасці, з аднаго боку, перажытковых форм, якія атрыманы ў спадчыну ад мінулага і ўжо не адпавядаюць дадзенаму грамадскаму ладу мовы, з другога ж боку, з "яў", што прадаказваюць, так сказаць, будучы стан дадзенай племянной і нацыянальнай мовы і тых, што яшчэ не падыходзяць пад сучасную будову гэтай мовы. <...>

ПІТАННІ

1. Як ставіцца Бадуэн да Куртэнэ да наяўнага падзелу марфалагіч-

ных тыпаў моў паводле ступені іх дасканаласці?

2. Як ён ацэньвае існуючыя спробы марфалагічнай класіфікацыі моў?

3. Якога погляду прытрымліваецца адносна класіфікавання моў?

4. Які сэнс укладвае ў паняцце „марфалогія мовы“?

5. Якая задача даследчыка, што займаецца „найтанчэйшым аналізам моўных элементаў“?

6. Што служыць падставай для параўнальнай марфалагічнай класіфікацыі асобных моў?

7. Як вы разумееце сэнс тэзіса „ўсё гэта можа служыць падставай для параўнальнай марфалагічнай характарыстыкі асобных моў“?

Т. Э. М. А. З. Л. У. ШЧЭРБА

Папярэднія заўвагі

Леў Уладзіміравіч Шчэрба /1880—1944/ — выдатны савецкі мовазнавец, акадэмік, вучань І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ. Лінгвістычная дзейнасць рознабаковая: 1/ агульныя праблемы мовазнаўства, 2/ фанетыка і арфаэпія, 3/ граматыка, 4/ лексікаграфія, 5/ пісьменнасць, арфаграфія, траслітараванне і транскрыпцыя, 6/ метадыка выкладання моў, 7/ мова мастацкай літаратуры, 8/ французская мова. Ва ўсіх гэтых галінах вучоны пакінуў прыкметны след.

У лінгвістычнай калецыі Л. У. Шчэрбы асноўнае месца займае пытанне пра сістэму мовы і навуковыя аспекты яе вывучэння.

Л. У. Шчэрба — стваральнік вучэння пра фанему /гукавы тып, не вилекны ад марфемы/, якое пакладзена ў аснову Ленінградскай фаналагічнай школы.

У галіне граматыкі вучонаму належыць распрацоўка праблемы класіфікацыі слоў па часцінах мовы, вучэнне пра сінтагму.

Акад. Шчэрба адыграў важную ролю ў развіцці тэорыі лексікаграфіі. На першае месца ён заўсёды ставіў праблему семантыкі слова, яе раігалінаванасць і асаблівасці рэалізацыі ў розных нацыянальных мовах. Ім распрацаваны прынцыпы тлумачэння слоў і семантычнай класіфікацыі лексікі.

Л. У. Шчэрба займаўся распрацоўкай прыкладных праблем мовазнаўства. Ён цікавіўся пытаннямі метадыкі выкладання моў. Пра вывучэнні замежных моў рэкамендаваў на пачатковым этапе іх супастаўленне з роднай мовай дзяцей. Выказаў цікавыя думкі па праблемах білінгвізму і змяшання моў. Прывяціў шэраг прац культуры вуснага і пісьмовага маўлення, мове і стылю мастацкай літаратуры.

2. Да якіх з'яў ён адносіць маўленчую дзейнасць?

3. Як ён трактуе другі аспект моўных з'яў -- моўную сістэму?
З якім поглядам на моўную сістэму не пагаджаецца?

4. Што ён адносіць да трэцяга аспекта моўных з'яў -- моўнага матэрыялу?

5. Як суадносяцца паняцці „маўленчая дзейнасць“, „моўны матэрыял“, „моўная сістэма“?

Якім чынам адбываюцца змяненні мовы і чым тлумачыцца іх адзінства ўнутры дадзенай сацыяльнай групы? Відавочна, перш за ўсё, што моўныя змены выяўляюцца ў маўленчай дзейнасці. <...>

Але нязначныя змены ў змесце, г.зн. ва ўмовах існавання дадзенай сацыяльнай групы, а іменна: іншыя формы працы, перасяленне, а значыць, і іншае акружэнне і да т.п., неадкладна адбіваюцца на змяненні маўленчай дзейнасці дадзенай групы і прытым аднолькавым чынам, паколькі новыя ўмовы датычаць усіх членаў дадзенай групы. Маўленчая дзейнасць, з'яўляючыся ў той жа час і моўным матэрыялам, нясе ў сабе і змяненне моўнай сістэмы. Звычайна кажуць, што змяненне моўнай сістэмы адбываецца пры змене пакаленняў. Гэта часткова так; але вопыт нашай рэвалюцыі паказваў, што рэзкае змяненне моўнага матэрыялу неадкладна выклікае змяненне маўленчых норм нават у пажылых людзей: маса слоў і зваротаў, якія некалькі гадоў таму назад здаваліся дзікімі і непрыемнымі, цяпер увайшла ў штодзённы ўжытак. Таму больш правільна будзе сказаць, што моўная сістэма знаходзіцца ўвесь час у бесперапынным змяненні.

Нарэшце, усякая сацыяльная дыферэнцыяцыя ўнутры групы, выклікаючы дыферэнцыяцыю маўленчай дзейнасці, а значыць, і моўнага матэрыялу, прыводзіць да распаду адзінай мовы.

<...>

Нарэшце, самым грунтоўным фактарам моўных змен з'яўляюцца сутыкненні дзвюх грамадскіх груп, а значыць, і дзвюх моўных сістэм, інакш -- змяшанне моў. Працэс зводзіцца ў дадзеным выпадку да таго, што людзі пачынаюць гаварыць на мове, якою яны яшчэ не ведаюць. Моўны матэрыял, які яны імкнуцца пераймаць, адзіны; моўная сістэма, якая вызначае іх маўленчую дзейнасць, адзіная. Таму яны аднолькавым чынам скажам у сваёй маўленчай дзейнасці тое, што пераймаюць. Калі з боку другой групы па тых або іншых сацыяльных прычынах няма дастатковага супраціўлення, то вынікі аднолькавым чынам „скажонай“ маўленчай дзейнасці, з'яўляючыся ў той жа час і моўным матэрыялам, абумоўліваюць рэзкае змяненне моўнай сістэмы.

Паколькі працэсы змяшання адбываюцца не толькі паміж рознымі мовамі, але і паміж рознымі групавымі мовамі ўнутры адной мовы, то можна сказаць, што гэтыя працэсы з'яўляюцца кардынальнымі і пастаяннымі ў жыцці моў, як гэта -- на^ш больш поўна адносна семантыкі -- і было паказана Мее.

Пры ўспрыняцці адной групай мовы другой групы можа мець месца не толькі няпоўнае авалоданне мовай, але і змяненне і пераасэнсаванне яе з мэтай прыстасавання да іншага або новага сацыяльнага зместу. Такія многія моўныя змяненні наша^й эпохі, асабліва яркім прыкладам якіх можа служыць пераасэнсаванне хоць бы такіх слоў, як „господин“, „товарищ“.

<...>

Такім чынам, лінгвісты маюць на тое ўсе падставы, калі выврдзяць моўную сістэму, г.зн. слоўнік і граматыку дадзена^й мовы, з адпаведных „тэкстаў“, г.зн. з адпаведнага моўнага матэрыялу. <...>

ПЛАННІ

1. Дзе з'яўляюцца змены моўнай сістэмы /мовы/? Якія фактары абумоўліваюць гэтыя змены? Які з гэтых фактараў найважнейшы? У чым яго сутнасць?

2. Чым выклікаюцца змяненні маўленчай дзейнасці?

<...> Такім чынам, у мовазнаўства ўводзіцца прынцып эксперыменту: Выказаўшы якое-небудзь меркаванне пра сэнс таго або іншага слова, той або іншай формы, пра тое або іншае правіла словаўтварэння або формаўтварэння і да т.п., неабходна спрабаваць, ці можна сказаць шэраг разнастайных фраз /які можна бясконца павялічваць/, выкарыстоўваючы гэта правіла. Станоўчы вынік пацвярджае правільнасць пастулата <...> .

Але асабліва павучальнымі бываюць адмоўныя вынікі: яны паказваюць або на памылковасць пастуляванага правіла, або на неабходнасць якіх-небудзь яго абмежаванняў, або на тое, што правіла ўжо больш няма, а ёсць толькі факты слоўніка, і да т.п. Поўная законнасць і вялікае значэнне гэтага метаду ілюструюцца тым, што калі дзіця вучыцца гаварыць /або дарослы чалавек вучыцца замежна^й мове/, то выпраўленне навакольнымі яго памылак /„так ніхто не гаворыць“/, якія з'яўляюцца вынікам або нявыпрацаванасці ў яго, або нетрываласці правіл /безумоўна, неўсвядомленых/, адгрывае вялізную ролю ў засваенні мовы. Асабліва плённы метадаў эксперыментавання ў сінтаксісе і лексікаграфіі і, безумоўна, у стылістыцы. Не чакаючы таго, што нейкі пісьменнік ужо той або іншы зварот, тое або іншае спалучэнне,

можна адвольна спалучаць словы і, сістэматычна замяняючы адно другім, змяняючы іх парадак, інтанацыю і да т.п., назіраць атрыманыя пры гэтым сэнсавыя адрозненні, што мы пастаянна і робім, калі што-небудзь пішам. <...> Людзі, якія займаюцца імі на матэрыяле мёртвых моў, вымушаны для доказы сваіх палажэнняў звяртацца да надзвычайных хітрасцей, а многія і проста не могуць зрабіць з-за адеўтнасці матэрыялу...

У магчымасці выкарыстання эксперымента і хаваецца вялікая перавага з тэарэтычнага пункту погляду вывучэння жывых моў. Толькі з яго дапамогай мы можам сапраўды спадавацца падысці ў будучыні да стварэння цалкам адэкватных рэальнасці граматыкі і слоўніка. <...> Трэба ж мець на ўвазе, што ў „тэкстах“ лінгвістаў звычайна няма няўдалых выказванняў, між тым як вельмі важную састаўную частку моўнага матэрыялу ўтвараюць менавіта няўдалыя выказванні з адзначкай „так не кажуць“, якія я буду называць „адмоўным моўным матэрыялам“. Роля гэтага адмоўнага матэрыялу вялізная і зусім яшчэ не ацэнена ў мовазнаўстве, наколькі мне вядома.

<...> Дарэчы, трэба прызнаць, што псіхалагічны элемент метады несумненны і заключаецца ў ацэначным адчуванні правільнасці або няправільнасці таго або іншага маўленчага выказвання, яго магчымасці або абсалютнай немагчымасці.

<...>

У гэтым -- абмежавальным -- сэнсе і неабходна разумець выказванні маіх старых прац пра важнасць саманазірання ў мовазнаўстве. Для мяне ўжо зусім відавочна, што шляхам непасрэднага саманазірання нельга канстатаваць, напрыклад, „значэнняў“, г.зн. ствараючы розныя прыклады, ставячы даследуемую форму ў самыя разнастайныя ўмовы і назіраючы атрыманыя пры гэтым „сэнсы“, можна зрабіць несумненныя вывады пра гэтыя „значэнні“ і нават пра іх адносную якасць. Пры такім разуменні адпадаюць усе тыя папрокі ў „суб’ектыўнасці“ атрыманых такім метадам лінгвістычных дадзеных, якія часам рабіліся мне з розных бакоў: „ці мала што даследчыку можа паказацца пры саманазіранні; другому даследчыку гэта можа паказацца інакш“. Як відаць з усяго выкладзенага вышэй, у асгове маіх лінгвістычных сцвярджэнняў заўсёды ляжаў атрыманы пры эксперыменце моўны матэрыял, г.зн. факты мовы.

<...>

ПЫТАННІ

1. Якая роля эксперымента ў мовазнаўстве? Пакажыце на прыкладах значенне гэтага метаду?

2. У чым перавага метаду эксперымента над саманазіраннем?

Цяпер закрану яшчэ пытанне пра так званую „норму“ ў мовах. Наша вусная маўленчая дзейнасць на самай справе грашыць шматлікімі адступленнямі ад нормы. Калі б яе запісаць механічнымі прыборамі ва ўсёй яе недалыкатнасці, як гэта хутка можна будзе зрабіць, мы былі б здзіўлены тоў масай памылак у фанетыцы, марфалогіі, сінтаксісе і слоўніку, якія мы робім... Ці не з’яўляецца гэта супярэчнасцю ўсяму таму, пра што тут гаварылася? Нічужь, і прытым з двух пунктаў погляду. Па-першае, трэба мець на ўвазе, што мы нармальна гэтых памылак не заўважаем — ні ў сябе, ні ў іншых <...>. Гэты факт тлумачыцца тым, што ўсе гэтыя памылкі сацыяльна абгрунтаваныя; іх магчымасці закладзены ў дадзенай моўнай сістэме, і яны, з’яўляючыся прывычнымі, не спыняюць на сябе нашай увагі ва ўмовах вуснай мовы. Па-другое, усякі член пэўнай сацыяльнай групы, якога спытаюцца ў вочы з прычыны няправільнай фразы яго самога або яго акружэння, як трэба правільна сказаць, адкажа, што „ўласна трэба сказаць вось так, а гэта сказалася выпадкова або толькі так пачулася“ і да т.п.

<...> Зусім відавочна і тое, што норма слабее, а то і зусім знікае пры змяшанні моў і, вядома, пры змяшанні групавых моў, прычым першае сустракаецца адносна рэдка, а другое пастаянна.

ПЫТАННІ

1. Ці ўплываюць на стабільнасць моўнай сістэмы адступленні ад нормы?

2. Пры якой умове норма „слабее, а то і зусім знікае“?

ЧАРГОВЫЯ ПРАБЛЕМЫ МОВАЗНАЎСТВА*

<...> Адной з асноўных чарговых задач з’яўляецца параўнальнае вывучэнне структуры, або ладу, розных моў. Наколькі такое параўнальнае вывучэнне можа даць нам гістарычную карціну развіцця структуры чалавечай мовы наогул у сувязі з развіццём чалавечай свядомасці, — мне, шчыра кажучы, незразумела. <...>

Затое мне цалкам зразумелая магчымасць такога вывучэння для дру-

* У кн.: П.У.Шерба. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974.

гой праблемы, з якой, зрэшты, згаданая вышэй гістарычная праблема цесна звязана. Гаворка ідзе пра ўзаемаабумоўленасць асобных элементаў моўных структур. Прыкладам такой узаемаабумоўленасці можа служыць той агульнавядомы факт, што ў лацінскай мове парадак слоў амаль не адыгрывае ніякай граматычнай ролі — факт, не сумненна варты ўвагі ў сувязі з тым, што граматычная роля большасці слоў даволі дакладна вызначаецца іх марфалагічнымі элементамі. Багата развітая сістэма зычных фанем некаторых каўказскіх моў, напрыклад абхавскай, мае сваім карэлянтам беднасць іх сістэмы галосных аж да стралы гэтымі апошнімі самастойнага фанематычнага значэння. <..>

Усе гэтыя факты, што кідаюцца ў вочы, ляжаць, так сказаць, на паверхні назіраемых з'яў, але на чарзе стаіць яшчэ паглыбленае, па магчымасці вычарпальнае вывучэнне датычных да гэтага фактаў, таму што толькі на гэтых шляхах можна сур'ёзна ставіць пытанне пра залежнасць змяненняў у з н а к а в ы м баку мовы ад змяненняў у структуры грамадства. Цяпер гэта больш пастулат, чым відавочны факт.

Такім чынам, неадкладна неабходна ўважліва вывучаць структуры самых розных моў. На першы погляд здаецца, што гэтым заўсёды і займаліся і што ніякай спецыфічнай праблемы з'яўляецца дзяляцца на яны. Аднак калі звярнуць увагу на тое, як да гэтага часу вывучалася структура розных моў і як гэта трэба рабіць, то становіцца відавочным, што мы сапраўды стаім перад вялікай лінгвістычнай праблемай першачарговай важнасці.

<..>

<...> Для таго каб не сказаць лад вывучаемай мовы, яе трэба вывучаць не праз перакладчыкаў, а непасрэдна з жыхця, так, як вывучаецца родная мова. <...> У найлепшым стане знаходзяцца тыя мовы, у якіх добрыя граматычныя і слоўнікавыя апісанні зроблены тубыльцамі без якога б там ні было ўплыву з боку іншаземных моў. <...>

Прыватнай і чыста адмоўнай задачай у плане стварэння моўных апісанняў, адэкватных рэчаіснасці, з'яўляецца барацьба з традыцыйнай класіфікацыяй моў на флектыўныя, аглюцінацыйныя і ізаляваныя /куды часам далучаецца яшчэ чацвёрты клас — моў інкарпараваных/. У свой час гэта класіфікацыя была, безумоўна, вялікім дасягненнем, але цяпер яна з'яўляецца толькі спосабам тэрміналогіі замяніць даследаванне. <...>

<...> Прыватная, але вельмі важная чарговая праблема сучаснага мовазнаўства. На самай справе, што такое „слова“? Мне думаецца, што ў розных мовах гэта будзе па-рознаму. З гэтага ўласна вынікае,

што паняцця „слова наогул“ не існуе. Аднак калі згадзіцца з тым, што ў „маўленні“... „слова“ не дадзена і што яно з’яўляецца толькі катэгорыяй „мовы як сістэмы“..., то „слова“ ўявіцца ў выглядзе тых цаглін, з якіх будзецца наша маўленне... і некаторы рэпертуар якіх неабходна мець у памяці для ажыццяўлення маўлення.

<...>

З гэтага, між іншым, вынікае, што многія так званыя „складаныя словы“, напрыклад нямецкай мовы або санскрыта, з’яўляюцца ў гэтых мовах словамі толькі па форме, а па сутнасці будуць адпавядаць тым найпрасцейшым адзінкам маўлення..., якія я называю с і н т а г м а м і : большасць складаных слоў гэтых моў ствараецца ў працэсе маўлення і не ўваходзіць у рэпертуар мовы як сістэмы. Само сабой зразумела, што такія рускія словы, напрыклад, як пароход, паровоз і да т.п., у адрозненне ад такіх, як шлемоблещущий, русско-французский з’яўляюцца складанымі словамі толькі ў гістарычнай перспектыве; цяпер гэта пр о с т ы я с л о в ы . <...>

<...>

Тры тыпы моў маюць патрэбу ў першую чаргу ў такім „беззабабонным“ вывучэнні. Гэта, па-першае, мовы плямёнаў, якія сталі на нізкім узроўні развіцця; тут трэба, між іншым, унікаць прывычнага памылковага погляду, нібыта мовы прымітыўных плямёнаў структурна з’яўляюцца адносна простымі. Відаць, гэта не так <...>.

Па-другое, патрабуюць пільнага вывучэння мовы жэстаў. Гэта вывучэнне не можа абмяжоўвацца тым, каб запісаць некалькі дзесяткаў жэстаў якога-небудзь калектыву, а павінна заключацца ў тым, каб навучыцца свабодна, як роднай, валодаць якоў-небудзь з гэтых моў. На аснове гэтага валодання і пастаяннай праверкі яго на практыцы даследчык павінен скласці граматыку і слоўнік дадзенай мовы, — безумоўна, без усякай аглядкі на звычайную гукавую мову. У нас такому вывучэнню падлягае спантанная мова жэстаў глуханнямых /мімічная мова/, якая ствараецца без якоў-небудзь традыцыі ў глуханнямых дзяцей, што лічэ не праходзілі школьнага навучання, але ўступаюць ва ўзаемны адзін з адным. <...>

Троці тып моў, які, па-мойму, меў бы патрэбу ў пільным вывучэнні, — гэта мова ўсемагчымых афатыкаў. <...> Перш за ўсё трэба атрымаць дастатковыя матэрыялы, г.зн. запісы маўлення... афатыкаў. <...> На падставе гэтых тэкстаў лінгвісты павінны паспрабаваць скласці „сістэму“ /граматыку і слоўнік/ дыялекту афатыка ў момант запісу, таксама як і на падставе дыялекталагічных тэкстаў ён можа скласці

граматыку і слоўнік дадзенага дыялекту. Зразумейшы сістэму мовы афатыка ў цэлым і параўнаўшы яе з нармальнай, ён зможа часам убачыць прычыны памылак ў маўленні афатыка, рэкамендаваць метаэгодныя сродкі для пазбаўлення ад гэтых памылак і ў многіх выпадках зразумець сувязь паміж асобнымі элементамі мовы.

<...>

ПЫТАННІ

1. З чым звязана неабходнасць неадкладнага вывучэння структуры розных моў?

2. Чаму мову трэба вывучаць „непасрэдна з жызця“?

3. Як ацэньвае Л.У.Шчэрба крытычнае стаўленне да традыцыйнага падзелу моў на флектыўныя, аглюцінацыйныя і ізаляваныя?

4. Якія выказвае погляды на праблему, што такое „слова“? На падставе чаго ён па-рознаму вызначае статус складаных слоў — адзінкі мовы ці адзінкі маўлення?

5. Якія тыпы моў патрабуюць шмільнага вывучэння? Як гэта павінна, паводле Л.У.Шчэрбы, ажыццяўляцца?

Пераходжу да спецыфічна лінгвістычных праблем. Тут мы, рускія лінгвісты, павінны перш за ўсё думаць пра стварэнне граматыкі і слоўніка рускай літаратурнай мовы, якія адпавядалі б моўнай сапраўднасці і якія былі б свабодныя ад усякіх традыцыйных і фармалістычных памылковых поглядаў. <...>

Граматыка, якая ёсць не што іншае як зборнік правіл маўленчых паводзін, з’яўляецца найважнейшай кнігай. Правілы, якія складаюць яе змест, павінны быць дакладнымі і адпавядаць моўнай сапраўднасці; яны павінны кіраваць прамоўцамі пры складанні фраз у адпаведнасці з тымі думкамі, якія гэтыя прамоўцы хочуць выказаць.

<...>

<...> Адным з такіх асноўных раздзелаў граматыкі з’яўляюцца, па-мойму, правілы словаўтварэння, г.зн. пытанне аб тым, як можна рабіць новыя словы. <...>

<...>

Другі для мяне акрэслены раздзел граматыкі — гэта правілы формаўтварэння. <...>

Гаварыць пра розныя формы слова, не надаючы тэрміну ніякага спецыяльнага філасофскага значэння, можна і трэба тады, калі ў цэлай групы канкрэтна розных, але па гуках падобных слоў мы назіраем не толькі нешта фактычна агульнае, а адзінства значэння. Калі мы бачым, што ўсе гэтыя словы абазначаюць адны і тыя ж

праметры думкі, хоць і ў розных аспектах або з рознымі дадатковымі значэннямі, то в о б р а з н а мы маем поўнае права гаварыць, што словы гэтай групы з'яўляюцца рознымі відазмяненнямі, рознымі „формамі” таго ж самага слова. <...> Другі прыклад: прыгаты і перепрыгнуць, безумоўна, не з'яўляюцца формамі таго ж самага слова, таму што маюць рознае значэнне, адпавядаючы зусім розным рэчам у аб'ектыўнай рэчаіснасці. Наадварот, дзеясловы перепрыгнуць і перепрыгивать можна лічыць формамі таго ж самага слова, таму што абодва маюць на ўвазе зусім адно і тое ж канкрэтнае дзеянне і толькі падыходзяць да яго па-рознаму.

<...>

Важны раздзел граматыкі, які ніхто ніколі не аспрэчаваў, -- гэта сінтаксіс. Але наконт яго зместу існуюць вельмі розныя меркаванні. Ды гэта і натуральна. Тут асабліва павінны даваць сябе адчуваць адрозненні пасіўнага і актыўнага аспекту граматыкі. Пры пасіўным аспекце даводзіцца выходзіць з форм слоў, даследуючы іх сінтаксічнае значэнне /што складала асноўны змест сінтаксісу ў ранейшыя часы/. Далей, пры пасіўным аспекце трэба вывучаць словазлучэнні і парадак слоў у іх, вызначаючы іх сінтаксічнае значэнне, нарэшце фразавы націск і інтанацыю, ашукваючы сінтаксічнае значэнне і гэтых сродкаў выражэння.

<...>

Што ж да актыўнага аспекту сінтаксісу, то там выходны пункт погляду зусім іншы. У ім разглядаюцца пытанні аб тым, як выражаецца тая або іншая думка. Напрыклад: як, якімі моўнымі сродкамі выражаецца прэдыкатыўнасць наогул? Як выражаецца апісанне таго або іншага адрэзка рэчаіснасці? Як выражаецца лагічнае сужэнне з яго Si P? Як выражаецца незалежнасць дзеяння ад волі якой-небудзь дзейнай асобы? Як выражаецца прэдыкатыўнае якаснае азначэнне прадмета /у рускай мове дзеяспрыметкавымі зваротамі і зваротамі з который і да т.п./? Як выражаецца колькасць рэчыва? <...>

<...> Актыўны аспект сінтаксісу самы нераспрацаваны ў граматыцы любых моў. <...>

<...> Аднак фанетыка зусім не займаецца індыўідуальнымі словамі, а даследуе агульныя правілы пэўнай мовы ў галіне гукаў. Яна ў сваім пасіўным аспекце выяўляе сярод стракатай разнастайнасці вымаўленага сэнсаваадрознівальных гукавых супрацьпастаўленні пэўнай мовы; у сваім актыўным аспекце яна вывучае правілы вымаўлення фанем у розных фанетычных умовах. <...>

<...>

У фанетыцы ж павінна быць абавязковым і фанетычнае апісанне паціску і інтанацыі.

На падставе ўсяго выкладзенага вышэй фанетыку зручней за ўсё, як мне здаецца, адносіць да граматыкі, хоць яна несумненна займае ў гэтай апошняй сваё адметнае месца.

<...> Некаторым здаецца, што можна займацца фаналогіяй у адрыве ад фанетыкі. Гэта таксама немагчыма, як займацца функцыяй якой-небудзь формы ў адрыве ад канкрэтных выпадкаў яе ўжывання ў мове. <...>

<...>

Такім чынам, фанетыка, словаўтварэнне, формаўтварэнне і сінтаксіс — вось чатыры раздзелы, якія нібыта вычэрпваюць змест граматыкі. <...>

ПЫТАННІ

1. Што вывучае граматыка і яе раздзелы — словаўтварэнне, формаўтварэнне і сінтаксіс?
2. Чым адрозніваюцца формы таго самага слова ад розных слоў?
3. Што даследуе пасіўны сінтаксіс?
4. Якія пытанні разглядаюцца ў актыўным сінтаксісе?
5. Што даследуе фанетыка? Да якога раздзела мовазнаўства адносіць Л.У.Шчэрба фанетыку? Чаму?

НОВАЯ ГРАМАТЫКА*

<...> Мэта гэтага даклада — пазначыць тэы шляхі, па якіх магла б ісці перабудова граматыкі. Тут дакладчык акрэслівае чатыры галоўныя лініі.

1. **Б а р а ц ь б а з п с і х а л а г і з м а м.** Мовазнаўства ў канцы мінулага і ў першую чвэрць гэтага стагоддзя тлумачыла з'явы мовы фізіка-псіхалагічнымі законамі. Матэрыялістычная філасофія, безумоўна, не адмаўляе ні псіхалогіі, ні таго, што мова — з'ява псіхалагічная. І не ў гэтым пытанне, а пытанне ў тым, ці з'яўляюцца псіхалагічныя з'явы першаснымі... <...>

2. Другая лінія, па якой павінна ісці перабудова старо^й граматыкі, — гэта **б а р а ц ь б а з ф а р м а л і з м а м.**

Гадоў 20-30 таму навад школа Фартунатава паклала пачатак гэта-

*

У кн.: Л.В.Шчэрба. Языковая система и речевая деятельность. М., 1974.

му крайньому накірунку. І да Фартунатава элементы фармалізму існавалі ў граматыцы, але Фартунатаў і яго школа правялі фармалізм паслядоўна, прычым ісціна, што „няма формы без зместу і наадварот“, часта забывалася. <...>

Фармалізм пранікае вельмі далёка, нават тля навукоўцы і настаўнікі, якія не адносяць сябе да фармалістаў, аказваюцца імі на практыцы. Так, напрыклад, паняцці дапасавання, кіравання і прымыкання супрацьпастаўляюцца ў граматыцы адно аднаму чыста фармальна, без усялякага асэнсавання.

Але што ляжыць у аснове дапасавання і кіравання і што супрацьпастаўляецца прымыканню? Дапасаваннем аднаго слова з другім мы выяўляем якія-небудзь паняцці ў іншым паняцці як нешта яму заўсёды ўласцівае. Пры кіраванні мы збліжаем два паняцці, з якіх кожнае мае свой самастойнае існаванне без другога паняцця. Супрацьпастаўляецца прымыканне дапасаванню паводле сэнсу атрыманых пры ім спалучэнняў немагчыма, — так, напрыклад, быстро бегатэ паводле характару ўнутранага сувязі нічым не адрозніваецца ад быстрый бег. У англійскай мове, напрыклад, няма дапасавання прыметніка з назоўнікам, яно заменена прымыканнем, але сэнс спалучэнняў ад гэтага не мяняецца ў параўнанні з мовамі, дзе ў такіх выпадках ёсць дапасаванне.

<...>

Адрозненне імя ўласнага ад агульнага, якое абазначае адзіны ў сваім родзе прадмет, — таксама вельмі тонкае пытанне: напрыклад чаму сонца не імя ўласнае, а Шчэрба з’яўляецца ім? Таму, што сонца — паняцце вельмі поўнае, заключае ў сябе цэлы рад прымет, а Шчэрба — не паняцце, гэта марка, што прыкладаецца да пэўнага прадмета.

На ўсе такія пытанні не адказвае фармальная граматыка. Яна ў мінулым мае вялікія заслугі, таму што ўзнікла са здаровага пратэсту супраць імкненняў старой граматыкі навязваць дадаенай мове катэгорыі, ёй чужыя. Напрыклад, навязвалася нямецкай мове чужая ёй катэгорыя трывання <...>. Змагаючыся з гэтым навязваннем неўласцівых той або іншай мове катэгорый, фармальная граматыка, аднак, упала ў другую крайнасць — забыццё сэнсу за формай. <...>

4.* Чацвёрты кірунак, у якім павінна развівацца дыялектычная грэ

* Заўвагі рэдактараў кнігі Л.У.Шчэрбы „Языковая система и речевая деятельность“: „У пратакольным запісе прапушчаны трэці кірунак развіцця граматыкі. Мяркуючы па асобных фразах /іх давалася апусціць з-за невыразнасці выкладу/, трэцяя лінія — гэта гістарычныя вывучэнні граматыкі.

матка, — гэта дзейснасць. <...> Навука павінна ператварацца ў практыку. Павінны быць дадзены настаўленні, як утвараць тую або іншую форму слова, як утвараць словы, як будаваць фразы. І вось тут гістарызм або дыялектычны выклад граматыкі і адыграе сваю ролю, выдзяляючы адмерлыя, акамянелыя формы ад жывых, якія зноў і зноў утвараюцца. Першыя павінны ўспрымацца як нешта гатовае, другія могуць стварацца ў працэсе маўлення. <...>

<...>

ПЫТАННІ

1. Чаму Л.У.Шчэрба крытычна ставіцца да псіхалагізму у мовазнаўстве?
2. Якія вылучае загані фармальнай граматыкі?
3. Якая трэцяя лінія развіцця граматыкі меркавалася Л.У.Шчэрбам?
4. У чым сутнасць чацвёртага кірунку развіцця „дыялектнай граматыкі“?

РУСКІЯ ГАЛОСНЫЯ Ў КОЛЬКАСНЫХ І ЯКАСНЫХ АДНОСІНАХ*

Пра некаторыя асноўныя фанетычныя паняцці

<...> На падставе сказанага ў папярэднім параграфі фанему правізорна можна вызначыць наступным чынам: гэта наяўнасць элемента агульных акустычных уяўленняў дадзенай мовы, здольны асацыявацца ў гэтай мове з сэнсавымі ўяўленнямі. <...>

<...>

Якія ж фактары рэгулююць утварэнне гэтых тыповых уяўленняў, г.зн. утварэнне фанем? Перш за ўсё мы ўспрымаем як тоеснае ўсё больш-менш падобнае з акустычнага пункту погляду, асацыяванае з адным і тым жа сэнсавым уяўленнем, і, з другога боку, мы адрозніваем усё эдольнае сама па сабе асацыявацца з новым значэннем. У словах дети і детки мы ўспрымаем t і ṭ як розныя фанемы, таму што ў одеть / одет, разуть / разут, тук / току яны дыферэнцыюць значэнне; але мы ўспрымаем розныя адценні першага галоснага як адну фанему, таму што не знойдзем у рускай мове ніводнага выпадку, дзе б дыферэнцыяцыя сэнсу была звязана толькі з гэтымі двума адценнямі, і такі выпадак нельга сабе ўявіць нават у штучным рускім слове. <...>

<...>

* У кн.: Л.В.Шчэрба. Языковая система и речевая деятельность, М., 1974.

Прывяду яшчэ некалькі прыкладаў для ілюстрацыі сказанага.

1/ У рускай мове даследчыкі даўно заўважылі два адценні а і два адценні і ў залежнасці ад якасці наступнага зычнага, напрыклад у словах дан і дань, бит і бить; але гэтыя адценні не з'яўляюцца самастойна дыферэнцыяваць словы -- з пункту гледжання сэнсу яны заўсёды тоесныя; іншымі словамі, у рускай мове існуе толькі а д н а фанема а і а д н а фанема і. <...>

<...>

ПЫТАННІ

1. Якое азначэнне фанеме дае Л.У.Шчэрба? На што ў гэтым азначэнні ён акцэнтуюе ўвагу?
2. Якія фактары рэгулююць утварэнне фанем?
3. Якія адценні аб'яўляюцца адценнямі адной фанемы?

ФАНЕМА ФРАНЦУЗСКА "МОВЫ"

Што такое асобны гук мовы

<...> Услухоўваючыся, аднак, уважліва ў вымаўленне гука ы, напрыклад у словах корыто, бит, мыло, сыпать, з аднаго боку, і ў словах рыть, битт, милить, сыць -- з другога, мы можам заўважыць, што на самай справе ён вымаўляецца па-рознаму ў гэтых двух рынках слоу. Тымемна мы можам заўважыць, што ў словах мел, сел, дод і да т.п. на самай справе мы вымаўляем іншае е, чым у словах мчи, сели, дети і да т.п.

<...> Аднак усе гэтыя падобныя паміж сабой гукі, якія могуць адрознівацца на слых, мы аб'ядноўваем у рускай мове ў адзін гукавы тып ы, у адзін гукавы тып э, у адзін гукавы тып а і г.д. Прычына гэтага ў тым, што ў рускай мове ўсе гэтыя розныя адценні нашых гука самі па сабе ніколі не могуць дыферэнцыяваць слоў або іх форм... <...>

Такім чынам, мы бачым, што ў жывой мове вымаўляецца значна большая, чым мы гэта звычайна думаем, колькасць разнастайных гука, якія ў кожнай пэўна^а мове аб'ядноўваюцца ў адносна невялікую колькасць гукавых тыпаў, здольных дыферэнцыяваць словы і іх формы, г.зн. служыць метама чалавечых зносін. Гэтыя гукавыя тыпы і маюцца на ўвазе, калі гавораць пра асобныя г у к і м о в ы. Мы будзем

* У кн.: Л.В.Шчэрба. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974.

назваць іх фанемамі. Рэальна ж вымаўленья розныя гукі, якія з'яўляюцца тым прыватным, у якім рэалізуецца агульнае /фанема/, будзем называць адцэннямі фанем. Сярод адценняў адной фанемы звычайна бывае адно, якое па розных прычынах з'яўляецца самым тыповым для дадзенай фанемы: яно вымаўляецца ў ізаляваным выглядзе, і ўласна яно адно толькі і ўспрымаецца намі як моўны элемент. Усе астатнія адценні нармальна намі не ўсведамляюцца як адрозныя ад гэтага тыповага адцення, і патрэбна спецыяльная фанетычная дрэсіроўка вуха, каб навучыцца чуць іх. Дасл больш простага ўспрымання ў далейшым фанемай будзе называцца і гэтае тыповае яе адценне, і толькі калі гэта будзе чымусьці іншым, гэтыя паняцці будуць адрознівацца.

⟨...⟩ На самай справе, пыталына часціца а? вымаўленні гучна або шэптам, басам або дыскантам, уяўляе сабой, безумоўна, зусім розныя гукі і фізічна, і біялагічна. Аднак з лінгвістычнага, або сацыяльнага, пункту гледжання гэта адна тая самая часціца, адзін той самы гук. Такім чынам, мы ў дадзеным выпадку ў прыватных з'явах, якімі з'яўляюцца фізічна і біялагічна гэтыя па-рознаму вымаўленья а?, бачым нешта агульнае, якое і ўтылізуем з мэтаю камунікацыі.

⟨...⟩ Толькі такое агульнае важна для нас у лінгвістыцы, якое дыферэнцуе пэўную групу /скажам розныя а?/ ад другоў групы, што мае іншы сэнс /напрыклад ад элучніка і, вымаўленага гучна, шэптам і г.д./. Вось гэтае агульнае і называецца фанемаю. Такім чынам, кожная фанема вызначаецца тым, што адрознівае яе ад іншых фанем той жа мовы. Дзякуючы гэтаму ўсе фанемы кожнаў пэўнаў мовы ўтвараюць адзіную сістэму супрацьлегласцей, дзе кожны член вызначаецца серыяў розных супрацьпастаўленняў як асобных фанем, так і іх груп.

ПЛАННІ

1. Што разумее Л.У.Шчэрба пад фанемаю?
2. Што ён адносіць да адценняў фанемы?
3. Якое адценне фанемы з'яўляецца тыповым?

[З ЛЕКЦЫА ПА ФАНЕТЫЦА]*

[З. Пра фанетыку і яе адцэнні]

⟨...⟩ У нас ёсць сапраўды нейкая колькасць рукапісных элементаў, дзякуючы якім мы можам дыферэнцыяваць словы, рабіць новыя словы. Так, напрыклад, можа быць: дом, дым, дум, — мяняючы які-небудзь

* У кн.: Л.В.Шчэрба. Языковая система и речевая деятельность.

адзін элемент, я атрымліваю новае слова. Гэтыя элементы, якія могуць даваць новыя словы і якія з'яўляюцца носьбі там семантычных адрозненняў, называюцца асноўнымі элементамі, або маюць тэрмін, што быў пушчаны ў ход ужо даўно, яны называюцца **фанемамі**.

<...>

<...> У рускай мове ёсць **e** — фанема, якая вельмі вагаецца ў вымаўленні; дети, деда, Бэла — атрымліваецца тры якасці **e**; па-руску мы не знойдзем двух слоў, якія маглі б дыферэнцыявацца рознымі якасцямі гэтага галоснага.

<...>

<...> Часта там, дзе мы бачым адзін „гук“, адну фанему ў ле розных маўленчых варыянтах, у іншай мове можа быць два „гукі“, дзве фанемы, калі лям ацольныя адрозніваць словы. Так, у рускай мове ў словах сери і сени у гутаркова* мове вымаўляюцца зусім розны **e** у залежнасці ад цвёрдасці або мяккасці наступнага вычнага. Аднак мы іх лічым за адзін той самы „гук“, за адну фанему, паколькі ў рускай мове няма двух слоў, якія адрозніваліся б адно ад аднаго толькі якасцю свайго **e**. Па-нямецку наадварот: гэтыя два адценні **e** маюць самастойнае значэнне і з'яўляюцца двума рознымі „гукамі“, дзвюма рознымі фанемамі /параўн. *Ehre* „гонар“ і *Ahre* „колас“/.

<...>

ПЫТАННІ

1. Якія гукавыя элементы Л.У.Шчэрба называе фанемамі?
2. Калі гукавыя варыянты /адценні/ адносяцца да адной фанемы, а калі яны з'яўляюцца рознымі фанемамі?

ТЭОРЫЯ РУСКАГА ПІСЬМА*

Розныя стылі вымаўлення

Практычна дастаткова адрозніваць два тыпы вымаўлення, якія назавем адзін — **поўны** стылем, а другі — **гутарковы**.

Поўны стыль уласцівы публічнай мове ў вельмі вялікай аўдыторыі, напрыклад на мітыngu, калі для таго, каб быць усімі пачутым і зразумелым, даводзіцца выразна вымаўляць як націскныя, так і ненаціскныя склады. Пры гэтым гэтыя апошнія злёгка прыцягваюцца і вымаўляюцца больш выразна, чым звычайна, хоць адрозненні паміж націскнымі і ненаціскнымі галоснымі заўсёды захоўваюцца. Гэты ж поўны стыль

*

У кн.: Л.В.Шчэрба. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974.

випадкина выкарыстоўваецца намі ў штодзённым жыцці, але толькі не
власна, а ў асобных фразях або іх частках, часта нават у частках
слоу. Гэта бывае, калі мы хочам што-небудзь падкрэсліць, на што-не-
будзь звярнуць увагу, калі нас нехта кепска чую або не разумее і
ін т.п. Напрыклад, на пытанне І как же вы на это реагировали? адказ
можа быць: Пол-ней-шим равнодушием /што ў друку можа быць часам пер-
рацацэна разрадкай/. Фраза Ах ты голова! можа быць вымаўлена ў гу-
тарковым стылі з моцным націскам толькі на апошнім складзе слова
голова, а можа быць вымаўлена і так: Ах ты га-ла-ва! -- з выдзялен-
нем слова голова для ўзмацнення дакору.

Гутарковы стыль -- паняцце, безумоўна, значна больш умоўнае.
Узвышныя формы гутарковага стылю складаюць прадмет навуковых назіран-
няў і не так лёгка паддаюцца фіксацыі. Аднак пры больша* пільнасці
можна ўлавіць нешта сярэдняе, уласцівае спакойнай, крыху запаволе-
най і не занадта інтымнай размове, якая не складаецца з кароткіх
імпімпіянальных рэплік. Ненаціскныя галосныя гутарковага стылю пад-
начаюць моцнай якаснай і колькаснай рэдукцыі...

<...>

ПЫТАННІ

1. Якімі асаблівасцямі характарызуецца поўны стыль вымаўлення?
2. Як вымаўляюцца ненаціскныя галосныя ў гутарковым стылі?

Складовая будова

<...> Пры такім паскладовым вымаўленні дзейнічаюць, відаць,
наступныя правілы складапацэлу:

1. Калі паміж галоснымі стаіць адзін зычны, то складовая мяжа
приходзіць заўсёды пасля галоснага: тра-ва́, го-ро-до́к, по-ро-хо-
но́й, ку-ёт /г.зн. ку-йо́т/, по́-яс /г.зн. по́-йас/, ра-ён, ма-ёр...
і да т.п.

2. Калі паміж галоснымі стаіць група зычных, якія пачынаюцца на
„j“, то гэты апошні заўсёды адыходзіць да папярэдняга галоснага і
утварае разам з ім, такім чынам, закрыты /г.зн. канчаецца на зычны/
склад: пай-ко́-вый, во́-ско-во́й, ко́-ка і да т.п.

3. Калі паміж галоснымі стаіць група зычных, якая не пачынаецца
на „j“ /пры чым пад групай неабходна разумець у дадзеным выпадку
і шчыльны зычны/, то першы з іх нармальна адыходзіць да папярэдняга
складу пасля націскных галосных і да наступнага пасля ненаціскных:
сон-ба, ня́т-ка, ка́м-ни, ба́н-тик, фа-на́р-шик, пна́к-са... і г.д.,
шо́-ва і ло́-ва, ка-ка́-тэ, ре-мни, пла-ксы-вый, а-ша́, ка-сы́р, ма-
ка-сы́р, ка-ро́-шчы і г.д....

ПЫТАННІ

1. Якія правілы складападзелу дзейнічаюць пры паскладовым
вымаўленні слоў?
2. Якой тэорыі складападзелу прытрымліваецца Л.У.Шчэрба?

Л і т а р а т у р а

Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики. М.: Наука, 1975. 560 с.

Березин Ф.М. История лингвистических учений. М.: Высш.шк., 1984. 319 с.

Кондрашов Н.А. История лингвистических учений. М.: Просвещение 1979. 224 с.

Лоя Я.В. История лингвистических учений. М.: Высш.шк., 1968. 308 с.

Плотнікаў Б.А. Агульнае мовазнаўства. Мн.: Універсітэцкае, 1994. 350 с.

Плотников Б.А. Общее языковедение. Семинарий. Мн.: Выш.шк., 1986. 126 с.

З М Е С Т

Тэма 1. Фердинанд де Сасюр	I
Тэма 2. І.А.Бадуэн дэ Куртэнэ	29
Тэма 3. Л.У. Шчэрба	52
Літаратура	70

